Přírodou a historií Karlovarského kraje 2/2021

ARNIKA

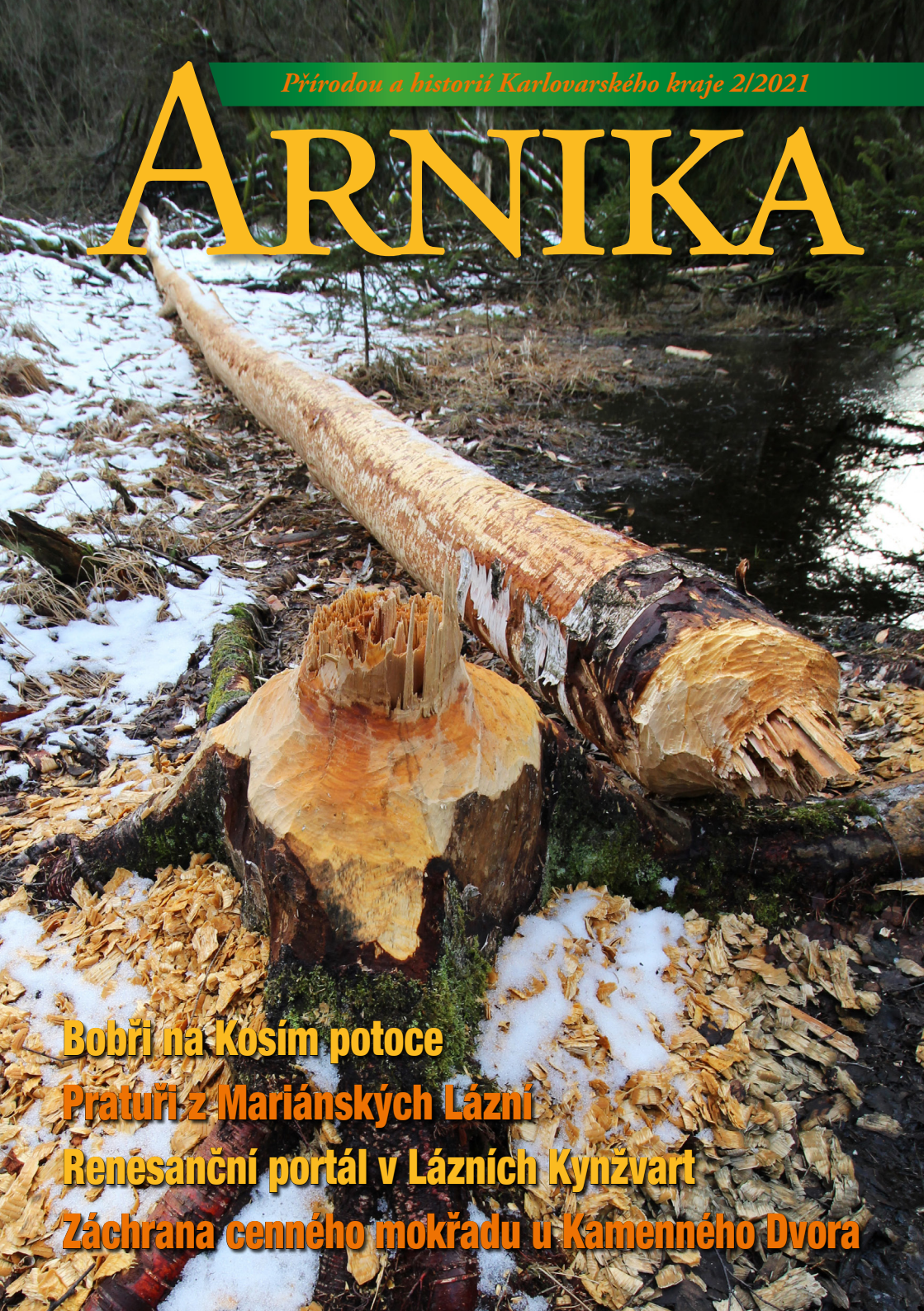

Bobři na Kosím potoce

Pratuři z Mariánských Lázní

Renesanční portál v Lázních Kynžvart

Záchrana cenného mokřadu u Kamenného Dvora

▲ Večerní atmosféra na horní louce. (Louky Ligy lesní moudrosti v údolí Kosího potoka u Caltova, str. 16).
Foto Tomáš Koubek.

▼ Hájenka Rinnlhau u Pramenů na pohlednici z 20. let 20. století. (Historie osady Kladská II., str. 38).
Foto ze sbírky Městského muzea Mariánské Lázně.

Arnika
Přírodou a historií Karlovarského kraje 2/2021

Celá třetina příspěvků v tomto čísle Arniky úzce souvisí s Kosím potokem. Jeho vody pramení a protékají Karlovarským krajem, z celkových 46 km toku se však dolních 17 km nachází již v kraji Plzeňském. Potok neuznává územní členění našeho státu, a neberou na něj pochopitelně ohledy ani jednotlivé popisované přírodní fenomény. Nebylo proto tentokrát možné respektovat doposud přísně dodržované pravidlo, že příspěvky v Arnice jsou věnovány pouze místům a tématům spjatým výhradně s Karlovarským krajem a Slavkovským lesem, který kouskem zasahuje i do kraje Plzeňského, právě v okolí Kosího potoka.

Myslím, že to ale pro tentokrát vůbec nevadí. Vnímejte prosím tuto výjimku jako pozvánku do malebných míst, kam by vás nejspíš nohy při toulkách kolem Kosího potoka stejně samy zanesly. Ostatně, přirozenou spojnicí byl potok jistě od nepaměti, ještě než se jmenoval Kosí. Dokonce i dávno předtím, než se mu říkalo Amselbach. Možná to byla v jazyce pravěkých lovců Bobří řeka. Možná se okouzlení zdejší krajinou přenáší z hlubin dávnověku i na dnešní táborníky či přírodovědce mapující výskyt skorců a bobrů. A na poutníky nechávající se na své cestě vést proudem, nebo postupující proti němu.

Přemysl Tájek

AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY

český svaz ochránců přírody

CHKO a EVL Slavkovský les

KARLOVARSKÝ KRAJ

OBSAH ČÍSLA

O vodních kosech na Kosím potoce a jeho přítocích
Martin Liška 2

Divočina za humny – Bobři na Kosím potoce
Přemysl Tájek, David Blažek, Barbora Plašilová, Jana Rolková, Soňa Müllerová, Hana Kožíšková a Pavla Tájková 9

Hoši a dívky od Kosího potoka
Petr Jiran 14

Louky Ligy lesní moudrosti v údolí Kosího potoka
Tomáš Koubek Okeya 16

Z historie táborů na Kosím potoce
Přemysl Tájek 19

„V Močále“ na Kosím potoce – lokalita mimořádného významu
Pavel Jaška 22

Údolí Kosího potoka mezi Hájem a Sekerskými Chalupami
Miroslav Trégler 25

Kamenný Dvůr – cenný mokřad druhým Místem pro přírodu v Karlovarském kraji
Jan Moravec a Eva Řezníčková 28

Nález střevlíčka *Leistus montanus* na vrchu Tisovec u Kraslic
Jiří Hejkal 30

Ostřice chudokvětá – nově nalezený ohrožený druh pro Slavkovský les
Přemysl Tájek 32

Pratuři z Mariánských Lázní
Jaromír Bartoš 35

Historie osady Kladská II. Švýcarské stavby putují do Slavkovského lesa
Jaromír Bartoš 38

Židovské hřbitovy ve Slavkovském lese – Poutnov
Lukáš Svoboda a Václav Fred Chvátal 43

Jak se změnila krajina Slavkovského lesa od 50. let 20. století?
Tomáš Janík 47

Nálezy vzácných druhů voskovek ve Slavkovském lese
Libor Hejl a Martin Kříž 52

Udělali jsme pro přírodu – ochrana zmlazení na Nebesích
Petr Jiskra 54

Vstupní portál do renesančního období Lázní Kynžvart
Karel Kůt a Lubomír Zeman 56

Proměny v čase – Poslední vlak z Bochova do Protivce
Stanislav Wieser 60

Zajímavá místa Karlovarského kraje – přírodní park Zlatý Kopec
Stanislav Wieser 61

Foto obálka:
Bobří okus.
Foto Přemysl Tájek.

Arnika, přírodou a historií Karlovarského kraje, vydává ZO ČSOP Kladská a AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les za finančního přispění Karlovarského kraje, e-mail: redakce.arnika@email.cz.
Redakce: P. Tájek, J. Rolková, P. Krása, S. Wieser, P. Tájková, P. Jiran.
Tiskovina evidovaná u Ministerstva kultury pod ev. č.: MK ČR 14993. Vychází nepravidelně v nákladu 700 ks.
Za původnost a obsahovou správnost ručí autoři. Číslo neprošlo jazykovou úpravou. Toto číslo vychází s finanční podporou Agentury ochrany přírody a krajiny ČR a Karlovarského kraje. Elektronická verze časopisu je dostupná na internetové adrese www.casopis-arnika.cz. Grafická úprava a tisk Skyepress - tiskárna Halla, Cheb. **ISSN: 1804-1914.**

Skorec vodní (*Cinclus cinclus*). Foto Petr Lang.

O vodních kosech na Kosím potoce a jeho přítocích

Martin Liška, Muzeum Českého lesa v Tachově

Pro mnohé (nejen) západočeské turisty je Kosí potok oblíbeným místem výletů (i díky zdejší naučné stezce, nedalekým Mariánským Lázním, prameni Čiperka u Michalových Hor, hradu Volfštejn u Černošína a jiným pamětihodnostem), celé generace skautů a jiných táborníků zažily pobyty v bílých týpí na loukách u Caltova, Buchtálu a Jedlové, a skoro každý Západočech potok překračoval alespoň po silnici – ať už známými černošínskými serpentinami, nebo jinde.

Mnozí z nich možná přemýšleli, kde se název potoka vzal, nebo se mohli setkat s různými názvy tohoto toku. Po roce 1945 byl (a dodnes občas je, viz např. Štefáček 2008) používán název Kosový potok, odvozený zřejmě od slova kosa (ať už ve významu zemědělského nástroje, nebo ve významu písečný výběžek pevniny do moře/řeky – srovnej například zeměpisné termíny Helská, Kuršská či Viselská kosa – útvary na jižním pobřeží Baltského moře).

Před odsunem původního německy mluvícího obyvatelstva nesl ovšem potok v mapách německý název Amselbach, což je složenina německých slov die Amsel = kos (pták) a der Bach = potok (web1). Je tedy zřejmé, že původní název byl odvozen od jména ptáka (zemědělský nástroj kosa se německy nazývá der Sense, geografický pojem kosa pak die Nehrung pocházející ze středohornoněmeckého nera či litevského neringa; web1). Při obecně známé německé zálibě ve složených slovech nás ale nemůže překvapit, že kořen Amsel se vyskytuje i v jiných německých názvech ptáků – například *Schildamsel* (= štítový kos) pro kosa horského (*Turdus torquatus*), nebo, což nás právě zajímá, *Wasseramsel* (= vodní kos)

Mláďata skorce vodního v hnízdě. Foto Přemysl Tájek.

pro skorce vodního (*Cinclus cinclus*) (web1). Složenina „vodní kos“ není v evropských jazycích pro pojmenování skorce neobvyklá, ať jde o chorvatské či srbské jméno *vodenkos*, slovinské *povodni kos*, poněkud zastaralé anglické *Water Ouzel*, či španělské *mirlo aquático*. Kos černý (*Turdus merula*) je (i v dobách německého osídlení západních Čech byl) velmi hojný a rozšířený obyvatel celého území, kterým Kosí potok protéká. Skorec vodní je však pták vázaný na samotnou říčku a její bezprostřední okolí. Je nepochybné, že místní obyvatelstvo skorce dobře znalo. Hnízdí někdy i přímo ve mlýnech nebo na jiných stavbách v těsné blízkosti řeky a není těžké jej pozorovat při lovu, takže se lze domnívat, že název Kosího potoka je odvozen spíše od hojného výskytu skorce vodního, než od běžného výskytu „nevodního“ kosa. Pravdu se ovšem zřejmě nikdy nedozvíme. Nicméně pro mne osobně je tato hypotéza velmi lákavá – skorec i Kosí potok jsou pro mne srdeční záležitostí.

Na Kosím potoce byl skorec zaznamenáván velmi pravidelně a často všemi ornitology působícími na Tachovsku, byť znalosti o jeho rozšíření byly vždy poněkud kusé – žádný z ornitologů působících na Tachovsku či Chebsku se mu totiž nevěnoval systematicky. Informaci o jeho výskytu najdeme jak ve starších pracích týkajících se přírodního parku Kosí potok (Nový et Válek 1978), v průvodci naučnou stezkou Kosí potok (Řepa 1985), tak i v pozdějších pracích nestora západočeské ornitologie Pavla Řepy v časopisech Arnika a Český les (Řepa 2009, 2016). Práce z roku 1985 zmiňuje výskyt skorců u soutoku Kosího a Kořenského potoka a uvádí toto místo jako jedno z mála dochovaných hnízdišť na Tachovsku. Je tedy zřejmé, že skorců bylo v 80. letech 20. století méně než dnes – tehdejší úbytek druhu patrně souvisel s vrcholícím znečištěním řek v té době. Řepův článek z časopisu Arnika dokládá i výskyt na dvou významných levostranných přítocích Kosího potoka – konkrétně na Úšovickém a Jilmovém potoce. Z Úšovického potoka je výskyt znám již od 70. let - viz článek v časopise Arnika z roku 1976 (Harvánek 1976). V předjaří roku 2015 jsem provedl systematické sčítání skorců na Kosím potoce, a to od mostu silnice Skláře – Mariánské Lázně po soutok se Mží, a zjistil celkem 11 obsazených teritorií (úseků toku obhajovaných hnízdícím párem). Horní tok Kosího potoka od pramene po Mariánské

Kosí potok pod Caltovem. Ideální biotop skorce s dostatečným množstvím odsedávek.
Foto Miroslav Trégler.

Lázně je pro skorce méně vhodný a nebyl proto sledován. V letech 2015–2017 jsem výskyt skorců zmapoval na všech významnějších tocích okresu Tachov.

Mapování se provádí vzhledem k lepší přehlednosti a dostupnosti toků a také vysoké aktivitě ptáků v době tvorby páru resp. stavby hnízda koncem zimy a počátkem jara, tedy od poloviny února do počátku dubna, mimo období vyšších stavů vody při tání sněhu či deštích. Mapovatel při zjišťování skorců prochází podél toku a zapisuje každé pozorování. Obvykle postupuje po proudu toku a do protokolu započítává pouze jedince, kteří letí za něj. Hranice teritoria se vyznačí do mapy v místě, kde se skorec, tlačený pohybujícím se mapovatelem, obrátí proti němu a přeletí za jeho záda. Obvyklá délka teritoria je v podmínkách Tachovska zhruba půl kilometru toku. Pro účely mapování jsem si Kosí potok rozdělil na šest úseků, které jsem právě v únoru a březnu 2015 zmapoval výše zmíněným způsobem. Spolu s úseky na Jilmovém a Úšovickém potoce jde celkem o osm úseků. Vzhledem k náročnosti terénu zpravidla nelze za jeden den zmapovat úsek delší než 6–7 km. Celkově tedy mapování zabere osm mapovacích dnů. Výsledky mapování z roku 2015 lze najít v tabulce 1.

Nejvyšší hustotu skorců jsem zjistil v úseku mezi bývalou obcí Caltov a bývalým Tomšovým mlýnem, což velmi pravděpodobně souvisí s dostatkem odsedávek, klíčových pro získávání potravy. Rozšíříme-li zmíněný úsek Caltov – Tomšův mlýn o sousední teritoria u ústí Meziveského potoka (nad Caltovem) a u Papírny (pod Tomšovým mlýnem u Kořene), dosáhneme na takovémto přesně pětikilometrovém úseku stejné hustoty (1 pár na 1,25 km). V posledních letech sleduji také hnízdění na Úšovickém potoce, protékajícím Mariánskými Lázněmi – v úseku hráz VN Mariánské Lázně – soutok s Kosím potokem u Sklářů hnízdí zhruba 2–3 páry. V tomto úseku to odpovídá hustotě 1 pár na 2,7 km. Další hnízdiště leží na Jilmovém potoce, kde se u Pístovského mlýna nachází obsazená hnízdní budka. Celkem tedy na Kosím potoce pod

Kosí potok u bývalého Tomšova mlýna pod Křínovem – jeden z pravidelně sledovaných hnízdních okrsků skorce vodního na Kosím potoce. Foto Martin Liška.

Skláři a dvou jeho nejvýznamnějších přítocích hnízdí asi 15 párů skorců, přičemž toto číslo se v posledních letech významně nemění.

Během vysokoškolského studia jsem se zabýval studiem stanovištních preferencí a potravního chování skorců na Kosím potoce a dalších devíti tocích Tachovska. Mimo jiné jsem zjistil, že skorci upřednostňují úseky toku s dostatkem odsedávek (předmětů vyčnívajících z koryta, používaných jako lovecká stanoviště), přičemž význam odsedávek převyšuje důležitost samotné kořisti. Úsek méně bohatý na potravu s dostatkem loveckých možností je tedy lepší než úsek s bohatou, leč nedostupnou potravou. Odsedávky navíc slouží jako vizuální vodítko a usnadňují skorcům výběr správného teritoria (Liška 2018, 2021). Zajímavých výsledků a souvislostí ze života skorců jsem objevil mnohem více, avšak zde na ně není dostatečný prostor.

počátek úseku	**konec úseku**	**délka úseku**	**počet párů**	**1 pár / km**
Chotěnov-Skláře	Dolní Kramolín	4,9 km	2	2,45
Dolní Kramolín	Michalovy Hory	6,0 km	2	3,00
Michalovy Hory	býv. Caltov	5,2 km	1	5,20
býv. Caltov	Tomšův mlýn	2,5 km	2	1,25
Tomšův mlýn	Na Špirkově	4,9 km	2	2,45
Na Špirkově	soutok se Mží	4,8 km	2	2,40
celkem		**28,3 km**	**11**	**2,79**

Tabulka 1. Počet a hustota zjištěných teritorií (párů) skorce vodního na jednotlivých úsecích Kosího potoka v roce 2015.

Vážnější zájemce proto odkazuji na seznam literatury, kde jsou obě mé práce uvedeny. Ve výzkumu nejrůznějších aspektů života skorců na Tachovsku pokračuji nadále. Věřím, že v budoucnu se některé nové poznatky dostanou i na stránky Arniky.

Skorcům se dlouhodobě věnuji také jako kroužkovatel. Každoročně se mi na Tachovsku podaří označit desítky mláďat i dospělých jedinců. Dospělí ptáci se odchytávají buď do tzv. nárazových sítí, natažených přes řeku, nebo za použití silného světla a podběráku při nocování (typicky na mostních konstrukcích). Mláďata jsou značena přímo na hnízdě, a to ve stáří okolo 10 dnů. Na samotném Kosím potoce jsem okroužkoval od roku 2017 celkem 23 skorců (10 mláďat ze 2 hnízd a 13 vzletných ptáků). Ve srovnání s výsledky z jiných toků na Tachovsku je to poměrně nízký počet, což lze vysvětlit dvěma faktory. Zaprvé: na Kosím potoce hnízdí skorci prakticky výhradně na přírodních hnízdištích (podemleté břehy, kořenové náběhy stromů apod.), jež se ve srovnání s velmi snadno zjistitelným hnízděním na lidských stavbách (mosty) podstatně hůře dohledávají. Tuto skutečnost snad změní plánovaná instalace hnízdních budek na některé mosty. Za druhé se nám (spolu s Karolínou Mrázkovou, studentkou PřF JU) přes intenzivní průzkum v posledních letech nepodařilo na Kosím potoce dosud najít žádné obsazované nocoviště, která se zpravidla nachází na mostních konstrukcích. Jednoduchý, efektivní a časově i fyzicky nenáročný noční odchyt do podběráku tak nepřichází v úvahu a jsme nuceni odchytávat pouze mnohem méně efektivněji „postaru“ do nárazových sítí natažených nad řekou. V této souvislosti bych rovněž rád zmínil, že od roku 2020 značím s kolegyní Karolínou Mrázkovou dospělé skorce na Tachovsku a v okolí i speciálními plastovými odečítacími kroužky tmavě zelené barvy s bílým alfanumerickým kódem (písmeno + číslo), který lze na rozdíl od klasických hliníkových kroužků snadno přečíst bez odchytu ptáka silným dalekohledem či z fotografie. I přes relativně nízký počet ptáků označených na Kosím potoce se podařilo dosáhnout několika poměrně zajímavých zpětných hlášení. Výběr těch nejzajímavějších nálezů z Kosího potoka ukazuje tabulka 2. Výzkum života skorců na Tachovsku dosud neskončil. Doufejme, že i v následujících letech přinese další zajímavá zjištění.

Pokud byste při svých toulkách po západních Čechách zaznamenali výskyt skorců s barevnými odečítacími kroužky, dejte mi vědět na e-mailovou adresu liska@muzeumtachov.cz. Za všechna nahlášená pozorování vám předem děkujeme! ■

Literatura:
Cepák J., Klvaňa P., Škopek J., Schröpfer L., Jelínek M., Hořák D., Formánek J. et Zárybnický J. (2008): Atlas migrace ptáků České a Slovenské republiky. Aventinum, Praha, 608 pp.
Farkač J., Král D. et Škorpík M. (2005). Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, 94 pp.
Harvánek J. (1976): Akce ledňáček a skorec. - Arnika 3/1976: 5.
Liška M. (2018): Habitatové preference skorce vodního

kroužek	stáří/pohlaví	kroužkování	nález	vzdálenost
K 461343	mladý ♂	8. 6. 2017 Tabákový mlýn	21. 4. 2018 Tomšův mlýn	10,6
K 568781	mládě	19. 5. 2018 Svojšín	26. 3. 2021 pod Třebelí	12,4
K 568786	mládě	20. 5. 2018 Josefova Huť	22. 3. 2020 Tomšův mlýn	14,8
K 578347	starý ♂	30. 3. 2021 býv. Caltov	28. 8. 2021 Michalovy Hory	3,9

Tabulka 2. Nejzajímavější zpětná hlášení skorců vodních z Kosího potoka. Stáří jedince v době kroužkování (mladý = letošní, starý = loňský či starší); pohlaví (u mláďat nelze určit); vzdáleností je myšlena vzdálenost mezi místem kroužkování a místem zpětného odchytu, přičemž číslo udává rozdíl v říčních kilometrech (tedy nikoliv vzdušnou vzdálenost). Nálezy dokládají typický pohnízdní rozptyl mláďat, v jednom případě (K 461343) pak i poměrně neobvyklou meziroční změnu hnízdiště dospělého ptáka. Nález skorce K 578347 je obtížné hodnotit, zřejmě jde pouze o pohnízdní potulku, nikoliv o změnu hnízdiště.

Skorec vodní (*Cinclus cinclus*) je jedním z pětice příslušníků čeledi skorcovitých (Cinclidae), jediných zpěvných ptáků světa potravně vázaných na prostředí rychle tekoucích vodních toků. V Evropě žije jediný druh, skorec vodní, další se vyskytují v Asii (jeden druh), Severní (jeden druh) a Jižní Americe (dva druhy). Vyskytuje se v podhorských a horských oblastech celého kontinentu, kde nachází vhodné prostředí – rychle tekoucí řeky s čistou vodou a kamenitým dnem. Nížinám a jejich pomalu tekoucím a často zakaleným řekám se vyhýbá. Skorec je pták velikosti malého zavalitého kosa, svrchu zbarvený vlnkovaně šedohnědě, na spodní straně těla se zářivě bílou náprsenkou a rezavohnědým pásem na náprsenku navazujícím. Zajímavé je také bíle zbarvené oční víčko, při mrknutí oka viditelné na velkou vzdálenost. Ozývá se ostrým, vrzavým „zrit“, i zpěv je velmi hlasitý s vrzavými a skřípavými tóny (Svensson 2012). Loví výhradně vodní kořist – obvykle larvy chrostíků (Trichoptera), jepic (Ephemeroptera) či pošvatek (Plecoptera), vodní korýše (blešivce rodu Gammarus apod.), spíše výjimečně i drobné rybky jako vranku obecnou (*Cottus gobio*). Pro kořist skáče do řeky z vyčnívajících kamenů či jiných předmětů, pod vodou vydrží až dvacet vteřin, přitom obratně plave s pomocí křídel, zobákem obrací kameny a pomáhá si silnýma nohama. K potápění je dobře přizpůsoben, kromě impregnovaného, hustého opeření má například málo pneumatizované kosti, umožňující snazší potápění. Hnízdí na březích řek, pod kořeny stromů, na zdech budov v těsné blízkosti řeky, velmi často na mostních konstrukcích a podobně. Hnízdo je uzavřená kulovitá stavba z mechu, vystlaná trávou a listím. Snáší obvykle 3–6 vajec, na kterých sedí zhruba 16 dní. Péče o mláďata trvá 22 dní. Většina našich skorců je stálá, výraznější přesuny (desítky až nižší stovky kilometrů) byly zaznamenány u mladých ptáků hledajících nová teritoria, severoevropské populace jsou ovšem tažné, odlétají na nezamrzající řeky (Cepák et al. 2008). U nás žije skorec zhruba na dvou třetinách území, převážně v horách a vrchovinách. Chybí v širším Polabí a v úvalech střední a jižní Moravy. Celková početnost ČR nepřekračuje 2000 hnízdících párů (Šťastný et al. 2009). V Červeném seznamu ptáků České republiky (Farkač et al. 2005) je veden jako málo dotčený druh. Největším ohrožením pro něj jsou nevhodné úpravy (narovnávání) toků a jejich znečištění.

(*Cinclus cinclus*) na tocích okresu Tachov. – Ms., 45 pp. [Bakalářská práce, PřF JU].

Liška M. (2021): Potravní chování skorce vodního (*Cinclus cinclus*) na tocích okresu Tachov. – Ms., 53 pp. [Diplomová práce, PřF JU].

Nový P. et Válek V. (1978): Oblast klidu „Kosí potok“. Odbor kultury ONV, Tachov, 10 pp.

Řepa P. (1985): Naučná stezka mládeže v oblasti klidu Kosí potok. Odbor obchodu
a cestovního ruchu ONV, Tachov, 18 pp.

Řepa P. (2016): Rozšíření skorce vodního v CHKO Slavkovský les. – Arnika 1/2016: 6–10.

Řepa P. (2009): Skorec vodní (*Cinclus cinclus*) na Tachovsku. Český les 5/2009: 27–30.

Svensson L. (2012): Ptáci Evropy, severní Afriky a Blízkého východu. Ševčík, Plzeň, 448 pp.

Štefáček S. (2008): Encyklopedie vodních toků Čech, Moravy a Slezska. Baset, Praha, 744 pp.

Šťastný K., Bejček V. et Hudec K. (2009): Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice: 2001-2003. Aventinum, Praha, 464 pp.

web1: https://www.duden.de/

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ V roce 2021 bylo v CHKO Slavkovský les z dotačního titulu Program péče o krajinu pokoseno přes 70 hektarů přírodovědně nejcennějších luk a mokřadů. Způsobů a načasování sečí bylo opět značné množství a odvíjely se od toho, jaký cílové druhy nebo společenstva má opatření podpořit, nebo naopak potlačit. Ze stejného titulu Agentura ochrany přírody a krajiny ČR také financovala tvorbu téměř třiceti tůní po celé CHKO. Při jejich tvorbě je vždy kladen důraz na to, aby měly pozvolný sklon břehů i dna a umožnily tak rozvoj širokého pásu pobřežní vegetace. Při splnění těchto podmínek jsou pak nově vzniklé tůně vhodné pro život vodního hmyzu a rozmnožování obojživelníků.

Bobří skluzavka a čerstvé otisky bobřích nohou s plovacími blánami. Stopy zadních nohou bývají u dospělých jedinců dlouhé 17–20 cm. Foto Přemysl Tájek.

Bobří hrad u Velké Hleďsebe. Foto Přemysl Tájek.

Divočina za humny – Bobři na Kosím potoce

Přemysl Tájek, David Blažek, Barbora Plašilová, Jana Rolková, Soňa Müllerová, Hana Kožíšková a Pavla Tájková, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

Ještě před padesáti lety byl bobr evropský druhem s velmi nejistou budoucností, který přežíval v několika málo posledních izolovaných oblastech – při ústí Rhôny ve Francii, na středním Labi v Německu, v jižním Norsku, Bělorusku a na několika místech Ruska. Přitom původní areál bobra zaujímal téměř celé lesní pásmo Evropy a Asie a ještě počátkem středověku nebyl bobr nijak vzácný ani v Čechách, kde se vyskytoval podél většiny řek nižších a středních poloh. Již v polovině 17. století byl u nás v řadě oblastí člověkem zcela vyhuben. Nejdéle se bobři udrželi v jižních Čechách, kde byl poslední bobr uloven v polovině 18. století. V letech 1804–1809 byli sice uměle odchovaní bobři vypouštěni na Třeboňsku, odkud rychle obsadili značnou část jižních Čech, pro velké škody na břehových porostech však bylo roku 1833 vydáno nařízení o jejich lovu – a poslední z těchto bobrů byl pak uloven v roce 1876 (Anděra et Horáček 2005, Nováková 2012).

Už pro generace našich pradědů byl tedy bobr dávno vyhubeným zvířetem, symbolem divoké přírody, kterou už ve střední Evropě nikdy mít nebudeme. Díky zákonné ochraně těchto hlodavců a jejich reintrodukcím* v některých evropských státech však došlo ve 20. století ke zvýšení početnosti evropské bobří populace a ve smutném příběhu o bobrovi nastal nečekaný zvrat. Nečekaný pro nás, kdo jsme bobry neznali a nevěděli nic o jejich houževnatosti.

*reintrodukce = vysazení druhu do míst původního výskytu, odkud vymizel nebo byl vyhuben

Bobr evropský (*Castor fiber*) je poměrně mohutné a zavalité zvíře, dospělí jedinci mohou vážit i přes 30 kg. Délka těla dospělých bobrů bez ocasu dosahuje 75–102 cm, ocas 25–34 cm. Na snímku je bobr vyfocený v roce 2015 fotopastí u Dolního Kramolína. Foto Přemysl Tájek.

První záznamy o návratu bobrů do české přírody z okolních zemí se datují do druhé poloviny 60. let 20. století. Po roce 1980 se bobři začali objevovat i v západních Čechách, nejdříve na Radbuze nad Horšovským Týnem a koncem 80. let v Českém lese, kam se rozšířili z povodí Dunaje řekou Naab a jejím přítokem Pfeimd (který za státní hranicí známe jako Kateřinský potok). V polovině 90. let byly první známky pobytu bobrů zaznamenány i na Chebsku (na potoce Plesná, na soutoku Ohře s Reslavou a Mohelenském potoce) a zhruba před patnácti lety také v NPR Soos a na Střele u Žlutic (Brož 2007). V uplynulém desetiletí nových lokalit významně přibývá a podrobnější popis bobřího návratu do naší krajiny by vydal na samostatný článek.

V roce 2002 byly první stopy činnosti bobrů zaznamenány také ve Slavkovském lese, v jižní části CHKO na Kosím potoce u Dolního Kramolína, a od té doby jsou zde bobři nepřetržitě až dodnes. Bobři se dlouhou dobu drželi pouze v úseku mezi Dolním Kramolínem a Lazurovým vrchem, od roku 2015 se ale začali objevovat níže po proudu i výše proti němu. Přítomnost bobrů byla stále nápadnější – našli jsme první bobří hráze i hrady, noční život bobrů se nám podařilo zachytit s pomocí fotopasti a jeden z bobrů byl nalezen sražený autem mezi rybníky Malý a Velký Regent. Bylo zřejmé, že bobři se v území úspěšně rozmnožují a odrostlá mláďata vyhnaná z teritorií dospělých jedinců obsazují nová území.

Ucelenější informace o rozšíření a početnostech bobrů na Mariánskolázeňsku však chyběly, a tak jsme se v prosinci 2021 rozhodli podrobně zmapovat veškeré pobytové stopy bobrů v celé délce Kosího potoka, tedy od jeho pramenů až po soutok se Mží. Všechny známky bobří přítomnosti jsme zaznamenávali s pomocí aplikace BioLog, což nám umožnilo nálezy přesně lokalizovat, popsat a případně k nim i přiložit fotodokumentaci. Mapování jsme uskutečnili za ideálních podmínek, 8. prosince 2021, na několik dnů starém sněhovém poprašku. Každý z nás mapoval jiný z celkem pěti na sebe navazujících úseků Kosího potoka a během jediného dne jsme tak zdokumentovali celkem 220 pobytových známek bobrů. Kromě čerstvých i starších okusů jsme nalezli i 23 bobřích hrází, 53 skluzavek, 7 hradů, 1 noru. Jednoho nedospělého bobra se nám dokonce podařilo spatřit při stavbě hráze.

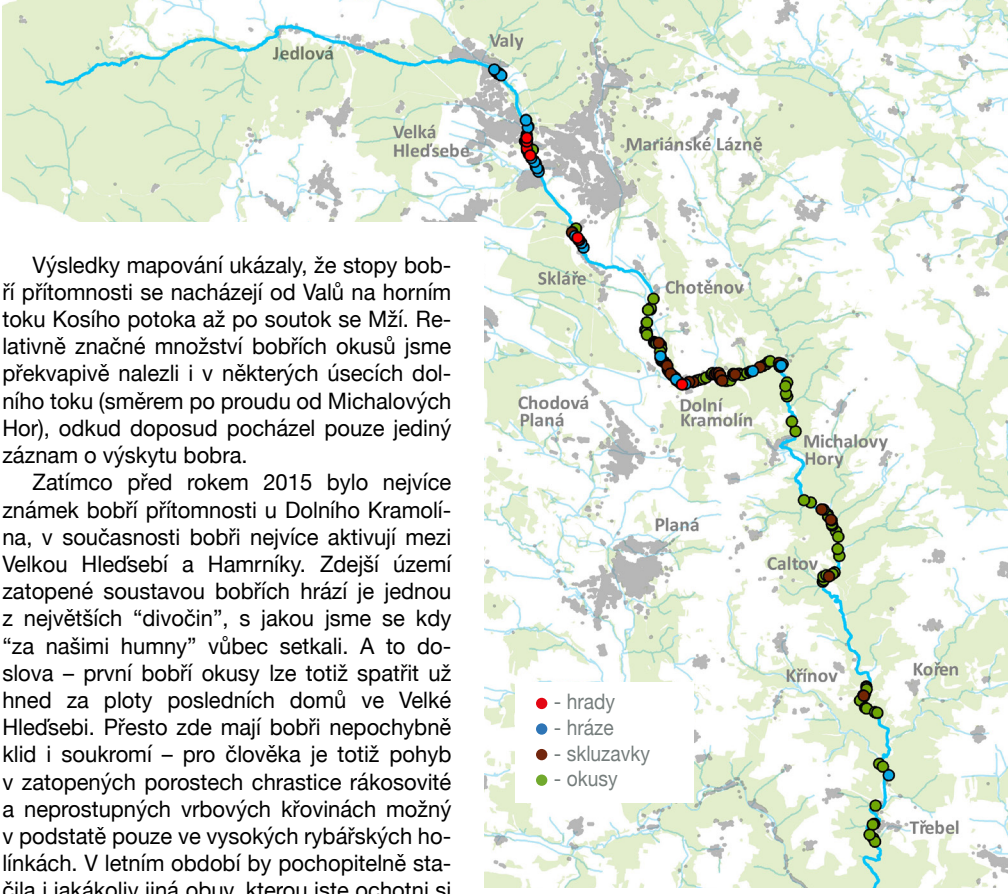

Pobytové známky bobrů zaznamenané v roce 2021 na Kosím potoce.

Výsledky mapování ukázaly, že stopy bobří přítomnosti se nacházejí od Valů na horním toku Kosího potoka až po soutok se Mží. Relativně značné množství bobřích okusů jsme překvapivě nalezli i v některých úsecích dolního toku (směrem po proudu od Michalových Hor), odkud doposud pocházel pouze jediný záznam o výskytu bobra.

Zatímco před rokem 2015 bylo nejvíce známek bobří přítomnosti u Dolního Kramolína, v současnosti bobři nejvíce aktivují mezi Velkou Hleďsebí a Hamrníky. Zdejší území zatopené soustavou bobřích hrází je jednou z největších "divočin", s jakou jsme se kdy "za našimi humny" vůbec setkali. A to doslova – první bobří okusy lze totiž spatřit už hned za ploty posledních domů ve Velké Hleďsebi. Přesto zde mají bobři nepochybně klid i soukromí – pro člověka je totiž pohyb v zatopených porostech chrastice rákosovité a neprostupných vrbových křovinách možný v podstatě pouze ve vysokých rybářských holínkách. V letním období by pochopitelně stačila i jakákoliv jiná obuv, kterou jste ochotni si namočit, leč hustá vegetace bránící rozhledu, dvoumetrové kopřivy a hejna komárů jsou dostatečným důvodem, proč si exkurzi do zdejší "divočiny" udělat raději v zimě.

Půjdeme-li dále po proudu, pak další četnější známky bobřího osídlení nalezneme poblíž nového silničního obchvatu Mariánských Lázní, mezi Stavebním mlýnem a Vysokou Pecí u Sklářů. Jsou tu i dva bobří hrady nacházející se jen pár metrů od silnice a železničního mostu. Větší z hradů zde stál už v roce 2019 a je dobře patrný i z jedoucího vlaku.

Další úsek s četnými staršími i čerstvými bobřími okusy se nachází mezi Chotěnovem a Buchtálem a je dlouhý přes 4,5 km. Bobři tady mají pět hrází, jeden hrad a nejméně jednu noru. Většina bobřích okusů pochází z let 2004–2018, hojné jsou tu ale i čerstvé známky pobytu, přičemž nejnápadnější je nová veliká hráz u mostu k Lazurovému vrchu. Romantický bobří hrad pod obřím smrkem na poloostrově potočního meandru, kde bobři sídlili v letech 2013 a 2014, je dnes sice již opuštěn, bobři si ale postavili nový o kus výše proti proudu – přímo v Dolním Kramolíně, hned přes potok od zahradního plotu posledního domu.

Mezi Buchtálem a Michalovými Horami je dnes pobytových známek jen pomálu, ještě před několika lety tomu tak ale nebylo a nacházela se zde i velká bobří hráz. Větší koncentrace bobřích okusů i skluzavek jsme však nalezli mezi Michalovými Horami a Caltovem. Tři o něco menší shluky bobřích pobytových stop jsme pak zaznamenali pod Křínovem a Třebelí a také přímo u soutoku Kosího potoka se Mží.

Bobří hrad u nového silničního obchvatu u Sklářů. Foto Barbora Plašilová.

▲ Bobří stezka, po níž se večer vydávají bobři na pastvu. Během vegetační sezóny se bobři živí měkkými, nezdřevnatělými částmi rostlin, které se vyskytují na březích vodních toků a ve vodě. Foto Přemysl Tájek.

▶ Protože bobři neupadají do zimního spánku, musejí i během zimy přijímat značné množství potravy. Oproti létu jsou však nuceni přejít na jiný druh stravy – kůru z větví dřevin. Proto kácejí stromy. Zaměřují se především na vrby a osiky – ty totiž obsahují menší množství tříslovin než třeba olše (ty jsou sice podél západočeských toků nejčastější dřevinou, ale bobři je okusují zřídkakdy). Bobří okusy u Velké Hleďsebe. Foto Přemysl Tájek.

Bobří hráz u Velké Hleďsebe. Foto Přemysl Tájek.

Promítneme-li si terénní záznamy o výskytu bobrů do mapy, je zřejmé, že bobři zde v současnosti obývají větší počet teritorií a žije tu přinejmenším několik bobřích rodin. Odhadujeme, že nejméně čtyři.

Je zajímavé, že se bobři vůbec nevyhýbají lidským sídlům a často si své hrady staví přímo poblíž lidských staveb. Čím to může být pro bobry výhodné? Zdá se, že bobři v naší kulturní krajině postupně našli místa, kde lidem příliš nevadí a nikdo je odtud tedy nevyhání. Nezamokřují tu kosené louky ani vypěstovaný les a nikdo jim zde tedy neničí hráze a ani se nesnaží bobry ulovit (ano, i pokusy o pytláctví jsme v oblasti v posledních letech zaznamenali). Dokud bobři při své pilné práci nezatopí nejbližší zahrádku, málokomu jejich řádění v kopřivách za vsí vadí a značná část lidí dokonce o bobrech ve svém sousedství ani neví.

Každý, kdo alespoň trochu nahlédne do života a zvyků těchto pracovitých a vytrvalých tvorů, musí k nim pocítit sympatie. Přejeme jim tedy, aby si časem získali náklonnost i svých nových sousedů. ■

Literatura:

Anděra M. et Horáček I. (2005): Poznáváme naše savce. – Sobotales, Praha, 328 pp.

Brož K. (2007): Bobr evropský na Chebsku. – Arnika, přírodou a historií Karlovarského kraje 1/07: 2–3.

Nováková H. (2012): Populační hustota bobra evropského (*Castor fiber* L.) v Litovelském Pomoraví. – Ms. 45 pp. [Dipl. práce, depon in: PřF UP, Olomouc].

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ O tom, že se bobři celkem úspěšně šíří i podél toků Ohře a Střely, víme již delší dobu. Nově se však začínají objevovat také na místech, kde bychom je ještě před několika lety tak úplně nečekali. Tedy i v povodí menších potůčků daleko od zmíněných řek. Stopy jejich činnosti bývají v poslední době stále častěji zaznamenávány v povodí Lomnického potoka. Bobry pokácené osiky a bobří hrad najdeme například na potoce Javorná. Od jihu se bobři postupně dále šíří také do Doupovských hor – jejich hráze jsou i na drobném toku Lochotínského potoka nedaleko Albeřic.

■ Již letos, tedy rok po obnově a odbahnění rybníků v PR U Sedmi rybníků, byly zdejší vodní nádrže opět plné života. Lokalitu AOPK ČR pravidelně monitoruje, vždy několikrát během roku, na jaře a v létě. V obnovených rybnících byla zjištěna přítomnost a rozmnožení většiny druhů obojživelníků z historických záznamů, včetně kriticky ohroženého čolka velkého. Velmi úspěšnou sezonu zde v roce 2021 „slavili“ čolci obecní a horští, blatnice skvrnitá a rosnička zelená, jejichž larvami se to zejména v rybnících Malý a Velký Vydýmač jen hemžilo.

Chlapecký tábor krátce po budíčku (léto 2010).

Hoši a dívky od Kosího potoka

Petr Jiran, Skautské středisko Stopa Mariánské Lázně

Ten krásný palouk na břehu Kosího potoka v rozlehlých lesích za Jedlovou pro nás objevil jeden z dlouholetých skautů Jirka Karásek. Hned v prosinci roku 1989 se totiž sešlo několik z nás, kteří jsme věřili, že společenská změna nastartovaná několik týdnů před tím bude trvalá a umožní, aby skautská organizace znovu, již počtvrté, obnovila svou činnost. Netrvalo dlouho a padlo rozhodnutí – letní tábor bude hned v roce 1990.

Skautskou organizaci poprvé rozpustil svým rozhodnutím v roce 1940 K. H. Frank. Již v květnu 1945 je sice činnost skautů oficiálně obnovena, ale jen na pět let. Další oživení je pak ještě kratší a trvá pouhé tři roky (1968–1970). V tomto období jsme již dvakrát tábořili na Kosím potoce. Jen to bylo o značný kus dále než v současnosti – v údolí pod Třebelí a Svahy. Po několika málo kilometrech odsud se Kosí potok vlévá do Mže.

Skauti pokaždé po násilném ukončení činnosti přišli o veškerý svůj majetek, a tak se vždy začínalo znovu prakticky od nuly. Nejinak tomu bylo i v onom roce 1990, kdy jsme poprvé uspořádali letní tábor v místě, kde se bez přerušení koná o letních prázdninách dodnes. Ten tábor byl tehdy značně improvizovaný. Noví skautíci spali ve stanech typu „co měl kdo doma“ a vařilo se na malé polní kuchyni zapůjčené od vojáků. Postupně jsme se ale rozrůstali, a též místo našeho tábora se trochu proměnilo. Máme pořádná kamna a nad kuchyní a jídelnou přístřešek. Jeden z našich oddílů si později našel nové tábořiště o něco

Táborníci 2010. Obě fotografie Petr Jiran.

výš proti proudu Kosího potoka. Jsou zde tedy nedaleko od sebe tábořiště dvě.

Pořád tu jsme ale především v přírodě. Bez elektriky, s umývárnou v potoce, lednice jsou díry v zemi a s chlazením pomáhá i Kosí potok. Spíme v klasických podsadových stanech, teplou vodu ohříváme v hrnci na kamnech nebo v brutaru, myjeme se v potoce. Taková očista v Rusalčině jezírku, spíše malinké tůňce, kam si můžete do ledové vody dřepnout, vás probere z jakékoliv letargie. Pitnou vodu nám dlouhá léta zajišťovala nedaleká studánka, kam pro ni jezdila kuchyňská služba s barely naloženými na kárce. Dnes už to předpisy neumožňují, a tak musíme pitnou vodu nabírat z vodovodu a dovážet autem.

Bývalo tu najednou i více než sto dětí, ale vždy po ukončení tábora palouk opět vracíme přírodě. Stany jsou složeny a podsady rozebrány. Stejně tak umývárny, aby nepřekážely volnému plynutí potoka. Ušlapaná tráva se za chvíli zcela vzpamatuje a příští rok při přípravě dalšího tábora máme novou starost s jejím posekáním. Zvěř, která se vždy dočasně přesune do klidnějších míst, se s koncem tábora zase vrátí. Míváme tu Myší, Hadí i Mravenčí roky. Zvláště ti mravenci dokázali postupně přesvědčit úplně všechny děti, aby věřily svým vedoucím, že ukrývat si ve stanu sladkosti na večerní mlsání není dobrý nápad. Jejich průvod táhnoucí se ke stanu byl vždy neklamnou známkou nějaké té zapomenuté nebo ukryté cukrovinky. Hlodavci nás zase kdysi donutili vyrobit na skladování pečiva bytelné dřevěné bedny a všechny potraviny v zásobárně zavěsit na provazy. Pomohlo to jen částečně. Ty potvůrky byly schopné po provazech přebíhat. Opravdu tu všichni těch čtrnáct dní tábora žijeme v přírodě.

Věříme, že ještě mnoho vody proteče Kosím potokem během našich táborů a ti, kteří je prožili, na ně budou s radostí vzpomínat. A pana Foglara prosím, aby se nezlobil, že jsem v názvu této vzpomínky parafrázoval název jeho knížky. Vždyť žijeme společně pod junáckou vlajkou. ■

Poslední týpí na dolní louce a náš malý doubek, který už je za ta léta přerostl.

Louky Ligy lesní moudrosti v údolí Kosího potoka

Tomáš Koubek Okeya, kmen Drum Bun

Pokud letos v půlce prázdnin půjdete nebo pojedete na kole silničkou od Michalových hor po proudu Kosího potoka, může se vám naskytnout podívaná jako z divokého západu. Na loukách poblíž bývalého Caltova uvidíte desítky bílých i barevných týpí a mezi nimi spoustu lidí v indiánských šatech nebo košilích a kožených legínách. Už skoro dvacet let tu totiž táboří Liga lesní moudrosti (LLM), dětská organizace se stoletou tradicí, která vychází z myšlenek woodcraftu E. T. Setona. Na loukách je na první pohled poznat, že je o ně dobře postaráno, nebylo tomu tak ale vždycky.

LLM na konci minulého století pořádala společná táboření na pronajatých místech, naposledy u Křídy u Bechyně. Počet lidí ale rok od roku rostl, takže jsme začali hledat nové místo. To jsme našli na Kosím potoce – z pohledu starousedlíků z řad skautů a jiných organizací jsme tu tedy byli nováčci. Také tábořiště, zatím pronajaté, nebylo ideální. Horní louka byla samý rigol a dolní zčásti podmáčená. První práce tedy byly odstranění padlých a trouchnivých vrb, svedení Meziveského potoka do koryta a rovnání ploch – to bylo v roce 2002. Hned v následujícím roce se tu poprvé tábořilo a všichni si místo zamilovali. O další dva roky později byl vysázen sad z původních ovocných odrůd a několik solitérních dubů, které dnes již krášlí louky a poskytují stín táborníkům. Po několik týdnů se také na naší dolní louce pasou koně, takže i části, dříve zarostlé chrasticí, začínají

v posledních letech hostit více druhů rostlin. Také invazní bolševníky nám daly zabrat, ale je třeba říct, že se jejich likvidace v okolí dost povedla. Bohužel na mnoha místech jinde v údolí jsou velké porosty dodnes. Zkrášlování okolí tím ale neskončilo a dodnes Liga každoročně sází stromořadí v rámci akce 72 hodin, vyřezává trnky na bývalých caltovských loukách a loni jsme v lesním cípu upravili pramen do podoby studny. Nutno říct, že lví podíl na tom všem má náš správce luk Aleš Sedláček Tokaheya, který nás od začátku táhnul a burcoval a díky němuž to dnes vypadá, jak vypadá.

Za ty roky, co na loukách táboříme, už jsme toho opravdu hodně zažili a ani se nechce věřit, že je to teprve 20 let. Všechny ty sněmy, indiánské hry, lukostřelecké soutěže, procházky za přírodou nebo do okolních štol. Krásný může být ale i jenom úplně obyčejný odpočinek na trávě, kafe z plecháčku nebo večer u ohně. Také proto se snažíme o co největší malebnost – přivést si jen věci, které se do týpí a přírody hodí nebo jsme je sami vyrobili. Pro většinu z nás jsou ty dva týdny nejlepším odpočinkem za celý rok. Často je nás tu přes sto, ale všichni do jednoho se cítíme na tu chvíli jako jedna velká rodina. Přejít louku vám někdy zabere chvíli a jindy dvě hodiny, protože se zapovídáte s kamarády, které jste rok neviděli.

Největší slávou pro nás asi bylo, když na mezinárodní táboření v roce 2014 přijeli woodcrafteři ze sedmi zemí světa a mezi nimi i vnučka zakladatele hnutí Julie Seton. Také s lidmi z blízkých Michalových hor jsme se brzy spřátelili, takže třeba v letech 2010 a 2012 LLM uspořádala koncert a výstavu v kostele a odhalení rekonstruované sochy sv. Josefa a kříže na konci vsi.

Další velká kapitola se začala psát, když jsme přemýšleli, kam po létě uklidit plachty, nářadí a stroje. Nejdříve nám padla do oka stará márnice za kostelem v Michalkách, ale ukázalo se, že nedaleká fara je vlastně k mání a opravit by potřebovala jako sůl. Kdybychom věděli kolik práce, peněz a let v ní skončí, možná bychom si to rozmysleli, ale na začátku jsme prostě viděli krásné místo a starou budovu s duší. Nakonec se tedy povedlo faru v roce 2007 koupit, zrekonstruovat a to opravdu stylově a přitom funkčně a ekologicky. Vejde se sem snadno celý kmen nebo oddíl dětí a fara disponuje zajímavými výukovými programy a vybavením. Na své si přijdou tedy hlavně děti, ale i my starší tu pořádáme kurzy a setkání.

Už jak to dopisuji, těším se, jak se na ta milá místa zase podívám. Doufám, že nejen že nám kraj Kosího potoka přirostl k srdci a obohatil nás, ale že jsme i my pro něj něco udělali a svůj dluh tak splatili. ■

▲ Indiánští bojovníci zkoušejí jezdeckou lukostřelbu.

▲ Místy je malebnost indiánského tábora skoro dokonalá. Všechny fotografie Tomáš Koubek.

Za klidného počasí se týpí zrcadlí v Kosím potoce. Foto Tomáš Koubek.

Tábor Pod Třebelí v roce 1970.

Z historie táborů na Kosím potoce

Přemysl Tájek, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

Klapání mlýnů podél Kosího potoka již dávno utichlo a údolní louky v jeho okolí z velké části zarostly lesem. V létě se však opuštěná zákoutí znovu rozeznívají veselým smíchem. Tábory u Kosího potoka prošly stovky a dnes možná již i tisíce dětí a mladých lidí. Odnášejí si odtud do života nejen nezapomenutelné zážitky, ale také zdravý náhled na životní hodnoty, v nichž hraje důležitou roli i vnímání přírody a krajiny.

Shromažďování informací pro tento článek byla práce perná, ale zároveň i velmi příjemná. S lidmi, kteří tábory pořádají, nebo se jich kdysi účastnili, byla velmi příjemná spolupráce. Vždy jsme velmi rychle našli „společnou řeč" a jejich pomoc při sestavování tohoto přehledu byla bez výjimky velmi ochotná a nezištná. Za to jim patří veliký dík, zejména panu Vladimíru Kantorovi, Miroslavu Štěpánkovi, Tomáši Rusňákovi, Markétě Eckstein, Miroslavu Tejmlovi, Janě Žárské, Manfredu Možíšovi, Aurélii Skřivanové a Jaromíru Jiráskovi. Nebo bych měl napsat spíš Medvědovi, Vlkovi, Krokodýlovi, Manymu…?

Při pátrání po historii táborů na Kosím potoce jsme se sice v jednom případě dostali až do roku 1947, je však pravděpodobné, že tábory zde byly ještě dříve. Na staré táborové kroniky se ale práší, pamětníků ubývá, lidé se stěhují a zapomínají. O to důležitější mi přišlo, aby tento zajímavý kus historie našeho kraje neupadl v zapomnění. Je jasné, že níže uvedený přehled táborů, které se kdy na loukách u Kosího potoka uskutečnily, jistě není úplný, a může v něm být řada nepřesností. Možná se však právě díky tomuto článku podaří v téměř detektivním pátrání pokročit dále.

Přehled tábořišť, jejich čísla odpovídají číslům v mapě:

1. Vysoká: 1994–2014, skautské středisko Stopa (Mariánské Lázně, oddíl Arnika). Skauti zde oficiálně přestali tábořit v roce 2014, dodnes se zde ale konají indiánské tábory v týpí.

2. Jedlová: od roku 1990 dodnes, skautské středisko Stopa (Mariánské Lázně) – podrobněji viz článek na str. 14.

3. Buchtál: v roce 1947 se u Tabákového mlýna pod Lazurovou horou konal dívčí skautský tábor (10.–30. srpna). V letech 1990–2004 (rok 2004 není zcela jistý) zde pořádal tábory Svazarm

Starší členové a vedoucí tábora Pod Třebelí v roce 1970. Obě fotografie z archivu Vladimíra Kantora.

Praha 8, později ČSOP PARAPLE. V letech 1990–1994 byly tábory na louce u brodu přes Jilmový potok, od roku 1995 se tábořilo na ostrově naproti Tabákovému mlýnu (začátkem léta 1995 totiž někdo podpálil táborovou kuchyň s uskladněným materiálem na stavbu stanů). Tábory obvykle začínaly v půlce července a končily první týden v srpnu. Účastnilo se jich zhruba 30 dětí, převážně z Prahy.

4. U Čiperky: 1975 a 1977, Strážci pokladu – Mladí ochránci přírody Slavkovského lesa (Harvánek 1999). V roce 1989 zde pořádal tábor Svazarm Praha 8, po jednom roce u Čiperky se tito táborníci přesunuli na tábořiště u Buchtálu (č. 3).

5. Caltov, Louky Ligy lesní moudrosti: od roku 2003 dodnes, indiánské tábory v týpí – podrobněji viz článek na str. 16

6. Caltov – první meandr: 2001, Royal Rangers (15. přední hlídka se sídlem v Kořeni)

7. Caltov – louka u jeřábu: od roku 1977, Gemini Praha (dívčí tábor)

8. Čertovka: 2012, tábor pořádaný na louce u chaty na Čertovce obcí Ovesné Kladruby (15 účastníků)

9. Na Jezu: rok není přesně znám, pravděpodobně 90. léta, tábor pořádal Sbor dobrovolných hasičů Planá.

10. U Křínovského mlýna: od roku 2019 dodnes, Royal Rangers (15. přední hlídka se sídlem v Kořeni), táboří se v pěti týpí.

11. Nad Papírnou: přibližně v letech 2008–2010, skautský oddíl Bílý útes (Plzeň)

12. Nad Kořenským potokem: od 1992 let dodnes, skautský oddíl Jižní kříž (Plzeň)

13. U soutoku s Kořenským potokem: od roku 1988 dodnes (tábory zde ale nebyly v letech 1996, 1997, 1998, 2003, 2004, 2008, 2009, 2012 a 2014). Tábory zde začínaly pod hlavičkou Asociace turistických oddílů mládeže (TOM) při Spartaku Dejvice. Po roce 1989 táborníci přešli ke skautům, od roku 1991 oficiálně ke Skautskému středisku Javor. Jednalo se o tábor chlapců a dívek (Plejády), stranou byly vždy ještě starší skauti (Medvědi) v týpí. Dříve se spalo ve stanech s podsadami, od roku 2007 se táboří v týpí a od téhož roku je také tábor společný (chlapci a dívky pohromadě). Od roku 2002 jezdí na tábor asi na týden také „přípravka" (Lvíčata). V roce 1993 zde tábořil pouze dívčí oddíl.

14. U soutoku s Týneckým potokem: přibližně od roku 2011 dodnes, skautský oddíl Šedá Střela (Plzeň)

15. Pod Třebelí („pod mlejnem"): 1969 a 1970, skautské středisko Stopa Mariánské

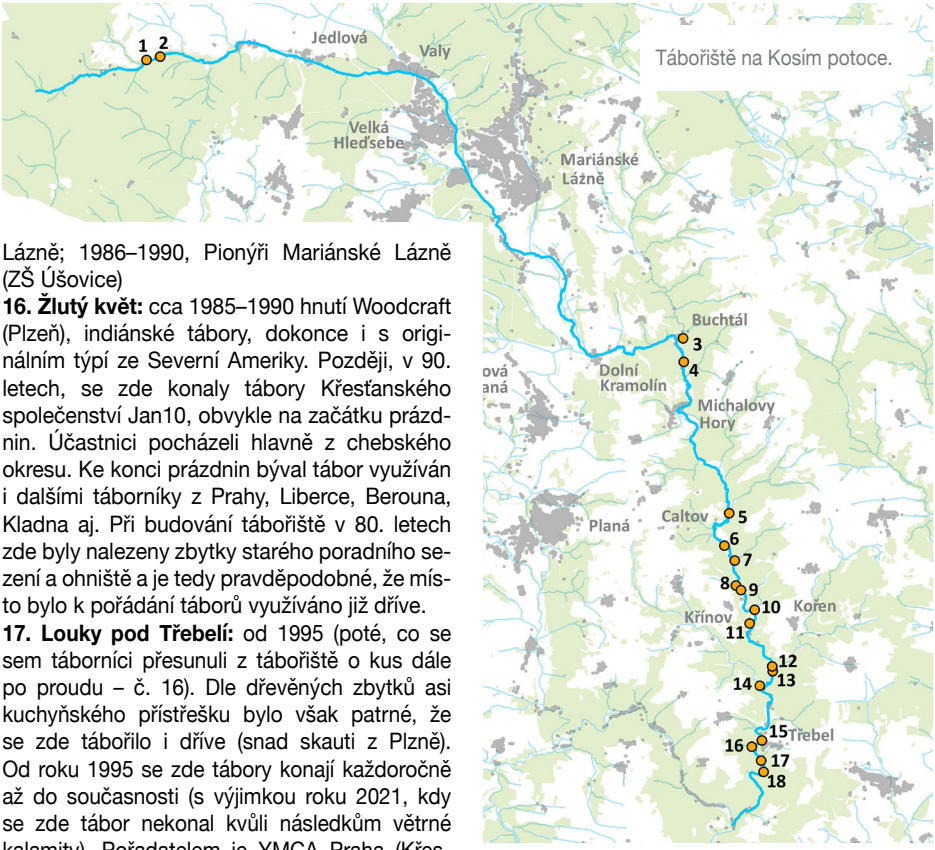

Lázně; 1986–1990, Pionýři Mariánské Lázně (ZŠ Úšovice)

16. Žlutý květ: cca 1985–1990 hnutí Woodcraft (Plzeň), indiánské tábory, dokonce i s originálním týpí ze Severní Ameriky. Později, v 90. letech, se zde konaly tábory Křesťanského společenství Jan10, obvykle na začátku prázdnin. Účastnici pocházeli hlavně z chebského okresu. Ke konci prázdnin býval tábor využíván i dalšími táborníky z Prahy, Liberce, Berouna, Kladna aj. Při budování tábořiště v 80. letech zde byly nalezeny zbytky starého poradního sezení a ohniště a je tedy pravděpodobné, že místo bylo k pořádání táborů využíváno již dříve.

17. Louky pod Třebelí: od 1995 (poté, co se sem táborníci přesunuli z tábořiště o kus dále po proudu – č. 16). Dle dřevěných zbytků asi kuchyňského přístřešku bylo však patrné, že se zde tábořilo i dříve (snad skauti z Plzně). Od roku 1995 se zde tábory konají každoročně až do současnosti (s výjimkou roku 2021, kdy se zde tábor nekonal kvůli následkům větrné kalamity). Pořadatelem je YMCA Praha (Křesťanské sdružení mládeže, Young Men's Christian Association). Tábořiště byla v průběhu let na třech místech nedaleko od sebe, severně i jižně od rozcestí Pod Třebelí (severně pouze asi do roku 1998) a na levém i pravém břehu potoka. Tábory byly zprvu pro asi 30 dětí ve věku 7–15 let, od roku 1998 se zde v druhé půlce července konají paralelně tábory dva – jeden je pro děti od 7 do 12 let a druhý pro mládež od 13 do 18 let (celkem 50 účastníků). Každý z těchto táborů má své vedoucí a odlišný program přizpůsobený věku. Zázemí kuchyně je společné, spí se v týpí. Od roku 2010 využívá tábořiště začátkem prázdnin také oddíl Archa z Křesťanského společenství Praha a od roku 2015 ke konci léta také indiánský kmen Šůva patřící rovněž pod YMCA Praha. V roce 2016 došlo k jednáním s Povodím Berounky ohledně záplavových zón a vypadalo to, že se tábory u Kosího potoka již nebudou moci konat. Po jistých úpravách a přesunech se však nakonec podařilo tábor zachovat.

18. Pod Třebelí: od 90. let tábořiště evangelického sboru v Černošíně, 1993–1994 YMCA Praha. O vznik tábořiště se zasloužil pan farář Jiří Marván se svou rodinou. Paní farářová chodívala louku před táborem posekat vlastnoručně kosou a na táboře vařila, pan farář a jeho čtyři děti se staraly o chod a program tábora. Děti Marvánovy, jako dospělé, pak začaly působit v Royal Rangers a tábořiště převzalo toto sdružení. Při řešení oblasti možných záplav stoletou vodou nebylo Povodím Berounky táboření v tomto místě od roku 2016 nadále povoleno.

Literatura:
Harvánek J. – Black Raven (1999): Čeplaghani, historie kmene 1964–1999. – Ms. [Depon in: soukromý archiv Manfreda Možíše].

Niva Kosího potoka s rybníkem „V Močále“. Foto Martin Silovský.

„V Močále“ na Kosím potoce – lokalita mimořádného významu

Pavel Jaška, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

Jedním z přírodovědně nejzajímavějších rybníků na Mariánskolázeňsku je rybník mnoha jmen ležící v nivě Kosího potoka pod Holubínem. Znát ho můžeme pod poetickými názvy V Močále, Na Bahnech nebo také jako Dolní Ptačí rybník. Jen těžko bychom hledali příhodnější pojmenování zdejšího rybníka i širší lokality. Kosí potok se zde ztrácí v mokřinách a podmáčených loukách malebného skrytého údolí tvořeného z východu svahy Slavkovského lesa a ze západu zvolna stoupajícími pastvinami v okolí mariánskolázeňského letiště. K vodnatosti zdejší nivy přispívá kromě klikatícího se Kosího potoka také Drmoulský potok.

Podle historických map z 19. století vedla v místě současné hráze rybníka cesta. Z Holubína se tak bylo možné dostat na dnes už zaniklou spojnici Chotěnova s Chodovou Planou suchou nohou. Již tehdy snad byla voda sváděna do jednotlivých přemostěných vodotečí. Svědectví však o tom máme až z poválečných leteckých fotografií minulého století. Rybník V Močále se na leteckých snímcích objevuje až v šedesátých letech 20. století, a to v dimenzích přibližně odpovídajících současnému stavu. Rybník tedy nemá nikterak dlouhou historii.

Rybník V Močále je na poměry dnešní krajiny unikátní. Přestože ho obklopuje zemědělská krajina, zde pastviny a louky, nedotkly se ho dramatické úpravy rybníků, které u nás probíhaly v druhé polovině 20. století. Ty často spočívaly v likvidaci mokřadů lemujících vodní plochy a navazujících podmáčených luk. Z rybníků se tak staly hluboké vany na kapry prakticky bez dalšího života. Na poměrně strmé břehy rybníků často přímo navazují pole nebo vzrostlá dřevinná vegetace. Takové devastace rybníků probíhaly prakticky po celém území našeho státu a představovaly pohromu mokřadních ekosystémů. S likvidací mokřadů došlo k vymizení druhů, které je dříve obývaly. Velmi dobře je tento jev podchycen u mokřadních ptáků, např. břehouše černoocasého, vodouše rudonohého, bekasiny otavní, lžičáka pestrého nebo čírky obecné a modré. Naopak podle rybníka V Močále si lze dobře představit, jak by ekologicky hodnotný rybník měl prostorově vypadat. Samotná přibližně dvouhektarová vodní plocha rybníka není až tak zajímavá. Cenná je však bezprostředně

navazující plocha litorálních porostů mokřadních rostlin. Podmáčené plochy přímo obklopující rybník zaujímají více než tři a půl hektaru! Na tyto neobhospodařované močály navazují zemědělsky udržované podmáčené louky, pastviny a periodicky zaplavované plochy s rozlohou přibližně deseti hektarů.

O ornitologické mimořádnosti nivy Kosího potoka pod Chotěnovem svědčí již pozorování Josefa Konopky z 50. let minulého století. Popisuje zde přítomnost dvou párů břehoušů černoocasých a dvou párů vodoušů rudonohých (Konopka 1958). Oba druhy z krajiny západních Čech už vymizely. V poválečných letech tady také hojně hnízdily čejky chocholaté a bekasiny otavní. V sedmdesátých a osmdesátých letech v okolí Chotěnova hnízdila dnes strmě ubývající potápka černokrká (Jäger et al. 2013). S vysokou pravděpodobností zde hnízdil lžičák pestrý, čírka obecná i modrá. V sedmdesátých letech tu byla kolonie racků chechtavých, která v roce 1974 čítala přibližně 150 párů (D. Jäger, úst. údaj).

A jaké jsou naše poznatky o fauně v nivě pod Chotěnovem dnes? V lokalitě hnízdí nebo se pravidelně vyskytuje řada dnes nehojných, vzácných nebo zvláště chráněných druhů ptáků. Z těch nejvýznamnějších hnízdičů lze jmenovat bekasinu otavní, chřástala vodního, motáka pochopa, čírku obecnou nebo slavíka modráčka. Hnízdění motáka pochopa je na lokalitě bedlivě dlouhodobě sledováno a je bohužel často neúspěšné. V podezření je i lidské zavinění. V případě čírky obecné se jedná zřejmě o ojedinělá zahnízdění. V roce 2020 však bylo pozorováno její hnízdní chování. O vyhnízdění slavíka modráčka sice jasné důkazy nemáme, nicméně výskyt druhu je na lokalitě v době hnízdění potvrzen. Zcela pravidelně zde hnízdí zranitelná kopřivka obecná. Na lokalitě lze však zastihnout i řadu dalších, ne přímo hnízdících druhů jako čírku modrou, volavku bílou a popelavou, orla mořského, luňáka červeného, jeřába popelavého či slučku malou. Kromě ptáků nelze opomenout přítomnost vydry říční nebo bobra evropského. Mimořádný význam má výskyt kriticky ohroženého skokana ostronosého a historický výskyt čolka velkého. Ten však z lokality už zřejmě vymizel. Za zmínku stojí také zjištění ropuchy zelené z roku 2010 – druhu, jehož souvislejší výskyt na Plzeňsku vyznívá nejdále ke Stříbru (P. Tájek, úst. údaj).

▲ Mláďata motáka pochopa. Foto Pavel Jaška.
▲ Bekasina otavní. Foto Petr Lang.
▲ Pár skokanů ostronosých, samec v typickém modrém svatebním šatu. Foto Přemysl Tájek.

Podle výčtu druhů se může jevit stav lokality jako dobrý. Situace zde ale rozhodně není ideální. Rybník a jeho okolí jsou samozřejmě obhospodařovány. Přírodnímu mokřadnímu prostředí nesvědčí chov kachen, vysoká rybí obsádka, intenzivní pastva travních porostů nebo přístup dobytka do podmáčených partií a s tím vším související nadbytečný přísun živin. Všechny tyto faktory měly nebo mají nepochybně významné dopady na zdejší lokalitu. I přesto se jedná o území s mimořádným ochranářským potenciálem. Z těchto důvodů bylo v nedávné době navrženo České společnosti ornitologické jako kandidát na ptačí park.

Niva toku Kosího potoka pod Chotěnovem.

Ptačí parky jsou území, kde Česká společnost ornitologická vykupuje pozemky za účelem ochrany přírody a ptáků, aby je mohla dlouhodobě udržovat a zachovat jejich přírodní hodnotu. V současné době existují v ČR čtyři ptačí parky. Ptáci se v nich těší nemalé pozornosti. Na lokalitách se provádějí cílené úpravy prostředí a hospodaří se tu vysloveně pro podporu vzácných ptačích druhů, zejména těch mokřadních. A opravdu to funguje (web1). Možnosti ornitologů jsou však omezeny, a tak se naší lokalitě této ochrany a péče zatím nedostalo. Lokalita je však součástí CHKO Slavkovský les, a tak je ochranáři pozorně sledována.

V budoucnu je třeba ve spolupráci ochranářů, majitelů pozemků a místních hospodářů hledat cesty, jež zajistí příznivý stav celé nivy a podpoří zde druhy vzácné a chráněné. Možná by se do lokality mohly vrátit i druhy již vymizelé. V ideálním případě, po vzoru ptačích parků, by tady mohlo vzniknout území zcela mimořádných přírodovědných hodnot o rozloze 15 až 20 ha, kde bude podporováno mokřadní prostředí a druhy na ně vázané. Vytvoření takového prostředí a nastavení velmi extenzivního obhospodařování by nemuselo být až tak nákladné, neboť zdejší hydrologické podmínky jsou takřka ideální. Vše samozřejmě závisí na ochotě a možnostech vlastníků místních pozemků. Nastartování změny a úpravy prostředí mohou pomoci i dobře zacílené dotační prostředky. ■

Poděkování: Děkuji panu Ctiradu Hiršovi za revizi textu. Bez jeho ochoty by v území také nevznikla trojice tůní pro podporu obojživelníků, jejichž vytvoření v roce 2016 bylo financováno z Programu péče o krajinu.

Literatura:

Jäger D., Brabec J., Korelus P., Lagardeová A., Makoň K., et Rojík P. (2013): Ptactvo Chebska. – 4. základní organizace Českého svazu ochránců přírody Cheb ve spolupráci s Muzeem Cheb, p. o. Karlovarského kraje, 143 pp.

Konopka J. (1958): Ornithologické zajímavosti v okolí Mariánských Lázní. – Zprávy Československé ornithologické společnosti 3-4: 33-36.

web1: Česká společnost ornitologická (2021): Ptačí parky. https://wwwbirdlife.cz/rezervace/

Kosí potok nad Sekerskými Chalupami.

Údolí Kosího potoka mezi Hájem a Sekerskými Chalupami

Miroslav Trégler, Městský úřad Mariánské Lázně

Kosí potok mezi Hájem a Sekerskými Chalupami tvoří předěl dvou geomorfologických celků – Českého lesa a Podčeskoleské pahorkatiny. Nápadné je i rozhraní z hlediska vegetačního, na jihu rozsáhlý lesní komplex, na severu bezlesá zemědělská krajina. Není divu, že potoční niva a na ni navazující žlaby s mokřady jsou jakýmsi krajinným ekotonem, pásem se zvýšenou druhovou rozmanitostí. Nic na tom nezměnily ani po staletí trvající zásahy člověka, které v bažinatém údolí nebyly naštěstí tak razantní, a nedošlo zde jako v okolí k odvodňování zemědělské půdy, scelování pozemků či přeměnám smíšených lesů na monokulturní. Absence hospodaření v nejvlhčích částech údolí od druhé poloviny 20. století vedla ke spontánnímu návratu přirozeného lesa, tedy převážně potočních olšin.

Tento zachovalý kus krajiny pochopitelně neušel pozornosti státní ochrany přírody a přírodovědců. Botanický (Mudra 2014) a entomologický průzkum (Dvořák 2019) nivy Kosího potoka pod Hájem navazoval na předcházející komplexněji zaměřený výzkum tzv. Dyleňského krasu (Bartoš 2015).

Nejcennějšími plochami z pohledu vegetace se jeví drobné fragmenty minerotrofních rašelinišť a slatinišť (u Sekerských Chalup, pod Jedlovským dvorcem, lokalita Mezi křížky) s výskytem ostřice blešní a ostřice Davallovy. Z porostů vysokých ostřic jsou zajímavější zejména místa s dominantní ostřicí zobánkatou osídlující pokleslé tvary potoční nivy, okraje přechodových rašelinišť a svahová prameniště. Uplatňují se zde mimo jiné přeslička poříční, vachta trojlistá, mochna bahenní, velmi vzácně

▲ Pohled do luk evropsky významné lokality U Jedlové.
▲ Přechodové rašeliniště v nivě potoka.
▲ Pramenná louka pod Jedlovským dvorcem.

klikva bahenní. V oblasti samozřejmě nechybí vegetace vlhkých pcháčových luk. Ty jsou mj. nalezišti populací prstnatce májového pravého či pastarčku potočního. Za zmínku stojí i smilkové trávníky (např. v evropsky významné lokalitě – dále jen EVL – U Jedlové, či v lokalitě Mezi křížky) s výskytem ochranářsky významných druhů rostlin jako například prha chlumní, lněnka pyrenejská, pcháč bezlodyžný, hrachor horský, hadí mord nízký. Bohužel nález drobné orchideje vemeníčku zelenavého z roku 1992 (P. Mudra) nebyl znovu potvrzen.

Entomologický průzkum údolí v úseku mezi Jedlovou a Hájem provedený v roce 2019 Liborem Dvořákem určil 182 druhů hmyzu, z toho 9 druhů se nacházelo v aktuálně platných červených seznamech bezobratlých České republiky. V kategorii zranitelný šlo o číhalku (*Rhagio latipennis*), čmeláka širokolebého (*Bombus wurflenii*) a motýla hnědáska rozrazilového. V kategorii blízký ohrožení byli nalezeni čmelák sorojský (*Bombus soroeensis*), strumičník zlatooký (*Osmylus fulvicephalus*) a několik druhů motýlů – ohniváček celíkový, modrásek ušlechtilý, okáč rosičkový a hnědásek jitrocelový. Předmětem ochrany EVL U Jedlové (louky mezi Jedlovou a Sekerskými Chalupami) je výskyt hnědáska chrastavcového, který je zařazen mezi druhy "v zájmu Evropského společenství vyžadující vyhlášení zvláštních oblastí ochrany", neboli tzv. "naturové" druhy. Výskyt tohoto vzácného motýla je zde dnes už ale bohužel minulostí. Čistá potoční voda je domovem vranky potoční a mihule potoční, v obou případech jde též o "naturové" druhy.

Ve vlhčí a chladnější potoční nivě dorůstají větších rozměrů například smrky (jsou zde jedinci s obvody kmenů 3–3,5 m), na místech bývalého osídlení lze najít i mohutnější listnáče. Výskyt starých stromů je rozhodně téma na samostatný článek.

Co říci závěrem? Možná si vzpomínáte na dvojici článků v Arnice číslo 1/2007 zabývající se absencí evropsky významných lokalit v Dyleňském lese. V textu Vladimíra Melichara mimo jiné najdete pasáž popisující navrhovanou EVL Kosový potok a hned v první větě se dočtete, že „lokalita zahrnuje

nivu Kosového potoka a navazující pramenné pánve a svahy přibližně od Háje po Sekerské Chalupy“. Jak jsem se snažil výše ukázat, území má neoddiskutovatelnou přírodní i krajinářskou hodnotu a jakákoliv ochrana nad rámec zákonné ochrany „obecné“ by mu jistě slušela. Aktuálně vymezená EVL U Jedlové zahrnuje odhadem desetinu plochy celého biologicky hodnotného komplexu. ■

Literatura:

Bartoš J. [ed.] (2015): Dyleňský kras. Ediční řada Mariánskolázeňské monografie sv. 4, Městské muzeum Mariánské Lázně, 175 pp.

Dvořák L. (2019): Entomologický průzkum údolí Kosího potoka mezi Jedlovou a osadou Háj. – Ms. 14 pp. [Depon in: MěÚ Mariánské Lázně].

Mudra P. (2014): Botanický průzkum nivy Kosího potoka v úseku mezi Sekerskými Chalupami a Hájem u Vysoké. – Ms. 19 pp. [Depon in: MěÚ Mariánské Lázně].

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (pracoviště Karlovy Vary) a Muzeum Karlovy Vary začaly s podrobným mapováním výskytu karasa obecného. Tato drobná „plevelná“ ryba v současnosti patří k nejohroženějším obratlovcům České republiky. Karasy obecné ohrožuje intenzivní rybářské hospodaření, zánik malých neobhospodařovaných vodních ploch a především šíření nepůvodního karasa stříbřitého, který je konkurenčně zdatnější. AOPK ČR proto ve spolupráci s muzeem na jaře připravila návrh regionálního akčního plánu na záchranu karase obecného v Karlovarském kraji a od podzimu se již plně věnuje vyhledávání jeho lokalit. Prozatím se podařilo odebrat vzorky ze sedmi lokalit a nyní se čeká až Laboratoř genetiky ryb Ústavu živočišné fyziologie a genetiky AV ČR v Liběchově potvrdí, zda se skutečně jedná o čisté linie cílového druhu. Následně se počítá s aktivní péčí o lokality a také s řízeným vysazováním na lokality nové. Mapování však dosud nekončí, a proto, pokud znáte nějakou lokalitu s karásky, dejte nám prosím vědět! Karasů obecných je již skutečně velmi málo a každá lokalita se počítá!

▲ Konec května na slatinné louce, v popředí kvetoucí prstnatce májové.
▲ Olšina s potokem nad Jedlovou.
▲ Hnědásek rozrazilový je ohroženým druhem vázaným na vlhké a rašelinné louky.
Všechny fotografie Miroslav Trégler.

▲ Mokřad u Kamenného Dvora. Foto Jan Moravec.
▶ Vegetační změny v ploše s výskytem pěchavy slatinné jsou od roku 2014 podrobně monitorovány Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR. Foto Přemysl Tájek.

Kamenný Dvůr – cenný mokřad druhým Místem pro přírodu v Karlovarském kraji

Jan Moravec, koordinátor kampaně Místo pro přírodu,
Eva Řezníčková, Český svaz ochránců přírody Kynšpersko

Český svaz ochránců přírody (ČSOP) vykoupil v září letošního roku v rámci své kampaně Místo pro přírodu další cenný mokřad, tentokrát nedaleko Kynšperku nad Ohří, v lokalitě zvané podle nedalekého zámečku Kamenný Dvůr.

Řidiči jedoucí po dálnici D6 z Karlových Varů do Chebu ve chvíli, kdy minou exit Kynšperk nad Ohří a přejíždějí 400 metrů dlouhý dálniční most, jistě ani netuší, že právě míjejí jeden z místních přírodních klenotů. Vpravo pod mostem se totiž rozkládá pozoruhodný mokřad. Roste zde celá řada vzácných druhů rostlin, jako jsou vachta trojlistá, tučnice obecná, rosnatka okrouhlolistá, klikva bahenní, ostřice Davallova, ostřice blešní nebo prstnatec májový. Skutečným zdejším unikátem je ale nenápadná, avšak kriticky ohrožená tráva pěchava slatinná (*Sesleria uliginosa*). Jde o jediný známý výskyt této rostliny v západních Čechách, jejíž nejbližší lokality se nacházejí až ve středním Polabí. Bohatost zdejší květeny se odvíjí od toho, že na relativně malé ploše (zhruba 1,5 ha) se tu nachází hned několik různých mokřadních stanovišť – slatiniště s alkalickým minerálním pramenem, porosty vysokých ostřic, střídavě vlhké louky, podmáčené pcháčové louky, tužebníková lada i mokřadní olšiny.

Zoologický průzkum zde zatím nebyl prováděn, i z tohoto pohledu má však lokalita velký potenciál. Je odtud například zaznamenán nález mokřadního plže kuželíka tmavého (*Euconulus trochiformis*), jež je v červeném seznamu bezobratlých zařazen mezi zranitelné druhy.

Lokalita je známa od roku 2001, kdy byla objevena RNDr. Richardem Višňákem při biologickém průzkumu předcházejícímu projektování sousední dálnice. Kvůli koncentrovanému výskytu zákonem chráněných druhů byla pak původně plánovaná trasa dálnice pozměněna tak, aby nedošlo k poškození lokality. Přesto území nepožívá žádné zákonné ochrany a trpí absencí péče. Zatím jediný cílený zásah na podporu vzácné květeny byl na lokalitě proveden v roce 2016, kdy byly nejcennější části mokřadu vyřezány od drobných náletů olší. Od té doby se ale olše opět znatelně rozrostly a hrozilo tedy, že vzácné mokřadní druhy budou dřevinami

zcela vytěsněny. Proto se Český svaz ochránců přírody rozhodl klíčový pozemek o výměře 1,3 ha vykoupit a ochránit ho z pozice vlastníka. Pečovat o něj bude pozemkový spolek při základní organizaci ČSOP Kynšpersko, který má v okolí Kynšperku ve správě již Libocké mokřady s ornitologickou pozorovatelnou nedaleko kynšperského nádraží a mokřadní louku na Kolové. Prvním plánovaným zásahem nového vlastníka bude vyřezání olšových výmladků a následovat bude každoroční mozaikovité ruční kosení podmáčených luk s cílem potlačit rozpínající se ostružiník a tužebník a udělat tak více místa pro cílové chráněné druhy.

Veřejnou sbírku Místo pro přírodu, jejímž cílem je získat finanční prostředky právě na výkupy ohrožených přírodně cenných či potenciálně přírodně hodnotných pozemků, vyhlásil Český svaz ochránců přírody již roku 2003. Od té doby se díky každoročním darům stovek drobných dárců podařilo vykoupit po celé republice již téměř 180 hektarů pozemků. O vykoupené lokality pečují místní pozemkové spolky.

Mokřad u Kamenného Dvora je již druhým Místem pro přírodu na Karlovarsku. Před pěti lety byly vykoupeny Rybníčky U Kapličky nedaleko Toužimi s bohatým výskytem obojživelníků, vážek i několika zajímavými druhy vodních rostlin, o něž pečuje Pozemkový spolek Slavkovského lesa při ČSOP Kladská.

Podpořit Místo pro přírodu můžete i vy. Sbírkový účet kampaně je 9999922/0800. Vše podstatné o kampani i vykoupených lokalitách naleznete na webu www.mistoproprirodu.cz, aktuality pak na facebookovém profilu Místo pro přírodu. ■

Pozemkové spolky jsou neziskové organizace pečující o přírodní a kulturní dědictví na základě vlastnického či užívacího práva nebo v úzké spolupráci s vlastníky. To zaručuje zachování hodnot takovýchto míst i v budoucnosti. Hnutí pozemkových spolků, zahrnující dnes v České republice více jak šest desítek organizací, zastřešuje Český svaz ochránců přírody. Finančně podporuje hnutí pozemkových spolků Ministerstvo životního prostředí. Více informací naleznete na http://pozemkovespolky.csop.cz.

▲ Severní část lokality s bohatou populací prstnatců májových a vachty trojlisté.

▼ Kvetoucí pěchava slatinná.
Obě fotografie Petr Krása.

Střevlíček *Leistus montanus* ssp. *kultianus*. Snímek z lounské části Českého středohoří. Foto Pavel Krásenský.

Nález střevlíčka *Leistus montanus* na vrchu Tisovec u Kraslic

Jiří Hejkal, Městský úřad Kraslice

Na přírodovědném výzkumu jsou krásná očekávání, se kterými badatelé vyrážejí do terénu. Přírodovědci nikdy s jistotou neví, zda budou úspěšní, jestli „trefí“ tu správnou lokalitu ve správné době. Někdy se jim nedaří – a když si už zoufají, náhle je překvapí nádherný nález. Tak tomu bylo i 17. září 2021, kdy jsem vyrazil na rudné haldy vrchu Tisovec u Kraslic. Bylo po dlouhotrvajícím nočním dešti, vegetace i vzduch byly nasáklé vodou a veškerý hmyz byl zalezlý v úkrytech. Již jsem se rozhodoval, že svoji pozornost zaměřím pouze na kontrolu dodržování ochranných podmínek přírodní památky Tisovec, když jsem pod hromadou kamenů víceméně náhodou zpozoroval modrého střevlíčka. Nevěřil jsem svým očím, protože se jednalo o reliktní druh *Leistus montanus*, který je mi dobře znám zejména z přirozených kamenitých sutí Českého středohoří. Jednalo se o samičku a za chvíli jsem nedaleko prvního nálezu našel v hromadě kamenů další. Oba brouci byli zastiženi v nadmořské výšce 715–725 metrů v bezprostřední blízkosti dosti zvětralé fylitové suti (viz foto lokality). Okolí nálezu je porostlé vřesem. Lokalita se nachází ve faunistickém čtverci č. 5641.

Nález střevlíčka *L. montanus* na vrchu Tisovec je překvapivý ze dvou důvodů. Za prvé, na Tisovci provádělo průzkum střevlíkovitých brouků od osmdesátých let minulého století mnoho entomologů a tento druh nenalezli. Za druhé, *L. montanus* sice občas kolonizuje antropogenní biotopy (např. staré lomy), ale jen v okolí přirozených stanovišť (Veselý 2002, Holec et Tomancová 2013), tj. nejčastěji v blízkosti otevřených kamenitých sutí. Vysvětlení první skutečnosti je jednoduché: střevlíček *L. montanus* obývá vnitřní patra sutí a na povrch vylézá v noci po vydatném dešti a za příznivé teploty (brouci mají noční aktivitu). Za předpokladu sychravého počasí může zůstat během dne v blízkosti povrchu i delší dobu. Žije tedy

velmi skrytě, což je důvod, že až do roku 2021 nebyl na Tisovci nalezen. Mnohem složitější je vysvětlení, jak se druh na rudnou haldu dostal. Haldy hlušiny, které jsou tvořeny úlomky zvětralých fylitů, jsou pozůstatkem těžby měděných rud od konce dvanáctého do druhé poloviny dvacátého století (Halda et Uhlík 2011). Nabízejí se dvě možná základní vysvětlení. Buď se *L. montanus* na Tisovci přirozeně vyskytoval v příznivém biotopu před započetím těžby (tento biotop však zatím není znám) a později osídlil také haldy hlušiny, nebo se do nich dostal z nejbližších přirozených kamenitých biotopů, např. z kvarcitových sutí asi 2,5 kilometru vzdáleného Šibeničního vrchu (kde jeho výskyt ale ještě nebyl potvrzen). Druh je okřídlený (Hůrka 1996), ale pozorování letu jsem v literatuře nezaznamenal. Ve Španělsku jsem však pozoroval v letu příbuzný druh *L. expansus*, který patří do stejného podrodu *Pogonophorus*.

Zástupci rodu *Leistus* patří mezi naše nejelegantnější střevlíčky. Vyznačují se středně velkým (většinou 6–9 mm) štíhlým tělem, které nese dlouhá a tenká tykadla a chodidla. Štít je srdčitého tvaru. Brouci jsou potravně specializovaní na chvostoskoky, jež loví pomocí zvláštního aparátu tvořeného silnými brvami umístěnými na spodní straně hlavy (Hůrka 2005). Obývají různé nížinné i horské biotopy, ale z našich druhů je pouze *L. montanus* vázaný na kamenité sutě, případně další skalnaté biotopy. *Leistus montanus* tvoří v západní a střední Evropě několik poddruhů, z nichž v České republice se vyskytují dva (Farkač et Fassati 1999). Z Krkonoš byl popsán poddruh *L. m. corconticus*, který se zde vyskytuje nad pásmem lesa. V nízkých a středních polohách severních, západních a středních Čech obývá kamenitá a skalnatá stanoviště poddruh *L. m. kultianus*. K druhému poddruhu patří i jedinci nalezení na vrchu Tisovec. V nedávné době byl střevlíček *L. montanus* zjištěn také na jižní Moravě.

Z Karlovarského kraje byla dosud známá pouze jedna lokalita druhu *L. montanus* – rozsáhlé kamenné moře na vrchu Nebesa (Himlštejn) u Stráže nad Ohří. Toto území, třebaže leží na sever od řeky Ohře, se nachází v geomorfologickém celku Doupovské hory. Vrch

Lokalita střevlíčka *Leistus montanus* ssp. *kultianus* na vrchu Tisovec. Foto Jiří Hejkal.

Tisovec u Kraslic představuje nejzápadnější lokalitu druhu v České republice a teprve druhý nález v Krušných horách. O první krušnohorský nález se postaral Oldřich Odvárka, který našel dne 29. 4. 2011 jednoho samce *L. montanus* na vrchu Jezeří ve východní části Krušných hor mezi Jirkovem a Horním Jiřetínem v nadmořské výšce okolo 605 metrů (Odvárka, osobní sdělení).

Překvapivý objev střevlíčka *L. montanus* na Tisovci upozornil na možnost výskytu druhu v některých nedalekých přirozených stanovištích. Na Kraslicku se nachází několik pro tento druh nepochybně vhodných kamenitých či skalnatých biotopů. Jako perspektivní se jeví zejména poměrně rozsáhlé sutě na Šibeničním vrchu a Vysokém kameni. Čekají na vhodný okamžik pro probádání. ■

Literatura:

Farkač J. et Fassati M. (1999): Subspecific taxonomy of *Leistus montanus* from Central Europe (Coleoptera: Carabidae: Nebriini). – Acta Societatis Zoologicae Bohemicae 63: 407–425.

Halda J. et Uhlík P. (2011): Lišejníky rudných hald na Tisovci u Kraslic. – Příroda Kraslicka 3: 37–50.

Holec M. et Tomancová J. (2013): Střevlíci (Coleoptera: Carabidae) kamenité akumulace v bývalém lomu na vrchu Třtín u Děkovky (České středohoří). – Studia Oecologica 7: 88–92.

Hůrka K. (1996): Carabidae of the Czech and Slovak Republics. Carabidae České a Slovenské republiky. – Kabourek, Zlín, 565 pp.

Hůrka K. (2005): Brouci České a Slovenské republiky. Beetles of the Czech and Slovak Republics. – Kabourek, Zlín, 390 pp.

Veselý P. (2002): Střevlíkovití brouci Prahy (Coleoptera: Carabidae). – Praha, 167 pp. + CD-ROM.

Místo nálezu ostřice chudokvěté. Rašeliniště Paterák je jednou z pěti částí NPR Kladské rašeliny, má rozlohu 93 hektarů a je tvořeno především blatkovými bory.

Ostřice chudokvětá – nově nalezený ohrožený druh pro Slavkovský les

Přemysl Tájek, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

Podobně jako může třeba nález římské mince zcela změnit pohled archeologů na historii osídlení určitého regionu, tak i botanikům se občas podaří objev, který zásadně změní jejich nahlížení na historii a vývoj krajiny.

Ostřice chudokvětá (*Carex pauciflora*) je v České republice vzácným druhem, v Červeném seznamu je řazena mezi ohrožené druhy (Grulich 2012). Roste na vrchovištních rašeliništích, obvykle na otevřených nelesních místech, vzácněji i na světlinách uvnitř rašelinných porostů kleče, borovice lesní, blatky nebo smrku. Upřednostňuje stanoviště velmi chudá na živiny, na hlubších vrstvách rašeliny se silně kyselou půdní reakcí. Celkový areál druhu zahrnuje pravděpodobně celou arktickou část severní polokoule. V České republice roste na místech s podobnými „severskými podmínkami“ – především v pohraničních pohořích, na Šumavě, v Krušných horách, Jizerských horách, méně v Krkonoších a Hrubém Jeseníku, jednotlivá naleziště jsou známa v Orlických horách, na Králickém Sněžníku, v Novohradských horách a ve Žďárských vrších, v karpatské části státu chybí. Výjimečné lokality nižších poloh se v minulosti vyskytovaly na rašeliništích na Třeboňsku (Řepka 2007, web1).

Ostřice chudokvětá na Pateráku. Obě fotografie Přemysl Tájek.

Ze Slavkovského lesa nebyl výskyt ostřice chudokvěté doposud znám. Význačný český botanik Karel Domin dokonce vysloveně zmiňuje, že tento druh ve Slavkovském lese chybí (Domin 1924). V souvislosti s absencí dalších významných horských druhů pak ve své práci vyslovil hypotézu, že poledové změny klimatu původně bohatou horskou květenu Slavkovského lesa významně ochudily. Když pak nastaly klimatické poměry podobné dnešním, přítomnost okolních nízko položených krajinných celků (Chebská a Sokolovská pánev, Tachovská brázda) znemožnily řadě horských druhů rostlin opětovné osídlení Slavkovského lesa z oblasti Krušných hor a Smrčin. Jaký byl po skončení poslední doby ledové vývoj vegetace ve Slavkovském lese, je složitým tématem, o němž si podrobnější představu budeme ještě dlouho postupně utvářet skládáním drobných střípků rozsáhlé mozaiky. Jisté však je, že klimatické a stanovištní podmínky Slavkovského lesa během uplynulých tisíciletí umožnily přežití jednoho z dalších významných květenných elementů, o němž jsme doposud neměli potuchy.

Že ostřice chudokvětá ve Slavkovském lese dlouhodobě botanikům unikala, není divu. Roste na ploše o velikosti pouhého 0,5 m^2, v blatkovém boru rozsáhlého rašeliniště Paterák, které je součástí národní přírodní rezervace Kladské rašeliny. Území není veřejnosti přístupné, ponechané samovolnému vývoji, a tak ani botanik či ochranář nemá příliš pracovních důvodů sem zavítat. Koncem července 2021 mě sem zavedla až povinnost monitoringu další velmi vzácné ostřice, ostřice šlahounovité (*Carex chordorrhiza*; o jejím nálezu jsem psal do Arniky 1/2017). Kromě založení trvalé plochy za účelem sledování změn ve vegetaci s ostřicí šlahounovitou jsem pečlivě procházel i širší okolí jejího známého výskytu, abych mohl do mapy co nejpřesněji zakreslit plochu, na níž roste. Za hranicí jejího rozšíření, ovšem s nosem stále ještě dostatečně blízko k zemi, jsem pak zrakem zavadil o nezaměnitelného „ježka“ – klas na konci

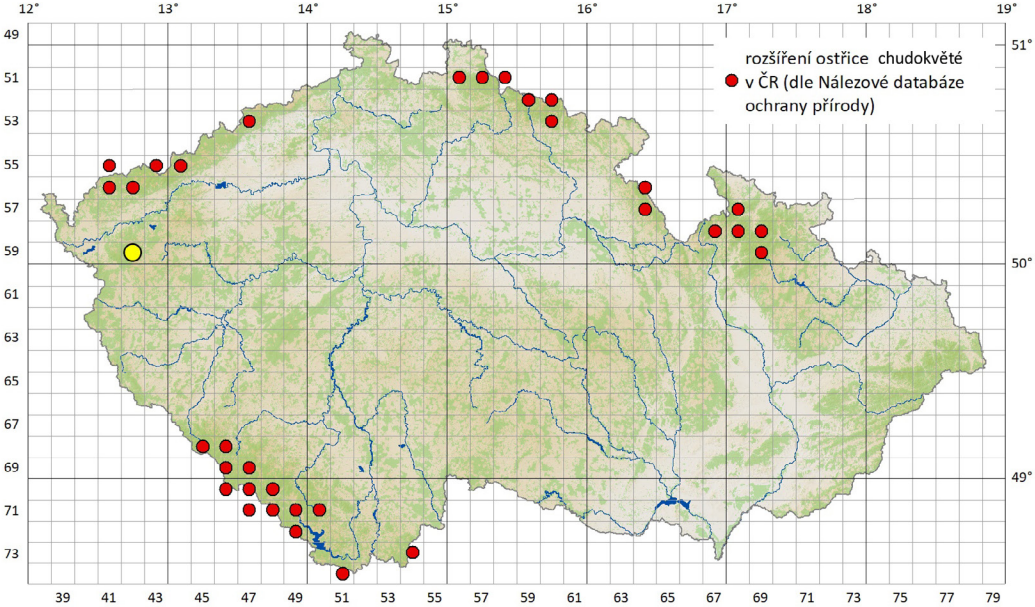

Rozšíření ostřice chudokvěté v ČR. Zobrazeny jsou pouze recentní lokality, tj. nálezy zaznamenané od roku 2000.

lodyhy ostřice chudokvěté, složený z několika mošniček odstávajících do všech stran. Po podrobném ohledání stanoviště jsem napočítal celkem několik desítek plodících lodyh této drobné rostliny, vyrůstajících spolu s klikvou bahenní a borůvkou z vrcholků bultů suchopýru pochvatého a ostřice černé.

Ostřice chudokvětá je jednou z našich nejmenších ostřic, dosahuje výšky od 5 do 20 cm. Na lodyhách mívá vždy jen jeden koncový klásek – a patří tedy mezi tzv. stejnoklasé ostřice (těch v ČR roste jen 6 druhů a všechny z nich jsou vzácné). Klásek bývá nejvýše 1 cm dlouhý, nahoře s 1–3, dole s 2–5 samičími květy. Mošničky (plody) jsou dlouhé do 7 mm, slámově žluté se zašpičatělým zobánkem, v klásku typicky odstálé nebo šikmo dolů skloněné.

Nejen malá velikost nalezené populace, ale i celková „titěrnost“ ostřice chudokvěté má jistě na svědomí, že zde druh doposud unikal pozornosti přírodovědců. O to více ale nález potěšil. Od letošního léta už pro mě Slavkovský les zase vypadá trochu jinak… ■

Literatura:
Domin K. (1924): Císařský les, studie geobotanická. – Arch. Přírod. Výzk. Čech, XVII/3: 1–91.
Grulich V. (2012): Red List of vascular plants of the Czech Republic: 3rd edition. – Preslia 84: 631–645.
Řepka R. (2007): Mokřadní ostřice České republiky. – ČSOP Hořepník, Prostějov, 72 pp.
Tájek P. (2017): Ostřice šlahounovitá – nově nalezený kriticky ohrožený druh pro Slavkovský les. – Arnika 1/2017: 52–53.
web1: https://botany.cz/cs/carex-pauciflora/

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ V roce 2021 Agentura ochrany přírody a krajiny pokračovala ve svém úsilí navracet do jednotvárné zemědělské krajiny drobné prvky, s cílem podpořit vzácné i běžnější druhy organismů. Na Otročínsku se podařilo rozšířit dřívější liniové výsadby a meze o další půl kilometr. S tvorbou mezí se započalo také v katastru Ovesných Kladrub a Vlkovic. Dohromady tak vznikl základ mezí o celkové délce tři čtvrtě kilometru.

Pratur (*Bos primigenius*) v české krajině. Petr Modlitba, olej, 2016.

Pratuři z Mariánských Lázní

Jaromír Bartoš, Městské muzeum a galerie Mariánské Lázně

Sbírkové předměty v muzeích někdy čekají dlouhá léta na své znovuobjevení a potřebují k novému bádání vnější impuls. Jedním z těchto případů je i soubor kostí, který byl v expozici našeho muzea částečně vystaven desítky let s lakonickým popisem: „*Kosti zvířat uhynulých v Mariině prameni*.“ Do září letošního roku se nikdo nezajímal o to, z jakých zvířat kosti vlastně pochází. Vypadaly jako kosti z krav, které mohli pást rolníci z Úšovic na loukách u Mariina pramene. Ten před stavbou lázní býval větším bublajícím rašeliništěm na okraji lesa. Kráva se mohla sedlákům zatoulat a svůj život skončit právě v něm.

V září tohoto roku ovšem navštívil muzeum postarší pán, který průvodkyním nadšeně sdělil, že ony kosti nejsou obyčejné, ale jsou z nosorožce srstnatého a ihned nás zahrnul odbornými latinskými názvy. Stejně nám určil i všechny ostatní, které vystavené nebyly. Probudil v nás nové badatelské nadšení. Dokázat, že prvním, kdo si v Mariánských Lázních léčil své bolavé končetiny, nebyl voják, vracejí se z fronty, ale nosorožec srstnatý, by bylo opravdu něco!

Pátrání začalo tím, pokusit se zjistit, jak se k nám vůbec soubor dostal. Kdo a kde ho našel? Do našich sbírek se část kostí dostala jako dar od tehdejších Československých státních lázní 15. června roku 1961 v celkovém počtu 10 kusů (2 ks paroží, 3 ks obratlů a 5 ks kostí končetin). Tyto kosti na sobě mají stará čísla z neznámé sbírky a jsou tmavší a více mineralizované, než druhá část souboru. Byly zařazeny do tehdejšího přírodovědného oddělení, které bohužel nemělo několik desetiletí žádného odborného pracovníka a je velkým štěstím, že se během té doby ztratil pouze jeden kus paroží. Podle popisu z roku předání to vypadalo, že se kosti objevily během

Interiér Mariina pramene s vitrínami ve 30. letech minulého století. Sbírka Městské muzeum Mariánské Lázně, inv. SP-2969.

prací na novém jímání Mariina pramene v letech 1929–1931. Tehdy byla odkryta vrstva rašeliny v místech vývěrů na ploše zhruba 11 × 24 metrů a do hloubky až 4,5–7,5 metru. Bohužel se mi o tomto nálezu nepodařilo dohledat žádný písemný záznam ani v místních novinách, ani v odborné literatuře. Velké kosti při odkryvu musely vzbudit pozornost a byly od třicátých let minulého století vystaveny v pavilonu Mariina pramene. Zde mohli návštěvníci obdivovat vitríny se zajímavými nálezy včetně keramiky, jak je vidět na doprovodné historické fotografii. Bádání by tímto konstatováním pravděpodobně i skončilo, nebýt toho, že na mne při rešerších k článku do Arniky o historii Kladské vyskočila zpráva z místních novin z 16. listopadu roku 1873: „*Zajímavý nález. Na začátku tohoto měsíce se na novém rašeliništi, v hloubce tří metrů, našlo srnčí paroží a kolenní kosti, které jistě patří přežvýkavci. Síla kostí ukazuje na velké zvíře, které se dnes jen tak nevidí. Kosti jsou tmavé, skoro černé, těžké a tvrdé. Prostor po morku je vyplněn rašelinou s pískem. Správné určení, stejně tak stáří zůstává předmětem dalšího vědeckého bádání. Nyní je tento podivuhodný nález v držení Norberta Lechera ve starých* (dnes Centrálních) *lázních.*“ Takto přesně vypadají přece ty naše! Mohu tedy optimisticky tvrdit, že tmavší, mineralizované kosti a paroží pochází nikoliv z Mariina pramene, ale z vytěženého rašeliniště u Balbínova pramene. Tomu by odpovídala i mineralizace kostí, neboť Balbínův pramen obsahuje nepoměrně více minerálů, než voda v rašeliništi Mariina pramene, která byla pouze vodou povrchovou, kterou procházely bubliny volného oxidu uhličitého. Celý soubor obsahuje nejen těchto 9 tmavých, ale celkových 16 kusů. Kosti z druhé části souboru jsou daleko lehčí a světlejší, což by mohlo nasvědčovat tomu, že právě tyto kosti pochází z Mariina pramene. Byly uloženy volně v bedně bez dokumentace a bohužel se k nim prozatím nepodařila dohledat opravdu vůbec žádná informace. Na některých kostech se nalézají nálepky s čísly, ze kterých opět nelze nic odvodit.

Přiřazení kostí k nosorožci srstnatému se mi nezdálo vzhledem k tomu, že toto chladnomilné zvíře žilo v období svrchního pleistocénu (130 000 až 8 000 let př. n. l.), kdy s vymíráním nosorožců rašeliniště a slatiniště teprve začínala vznikat. Jak rašeliniště u Mariina pramene, tak i u Balbínova, jsou vytěžená a bylo by velice obtížné určit jejich stáří. Paralelu nabízí blízké slatiniště v Číhané vzniklé na vývěrech minerálních vod. Na základě pylové analýzy byl stanoven jeho hlavní vývoj v holocénu, a to od pozdního glaciálu (Alleröd 13 000 let př. n. l.) až do Atlantiku (4 000 let př. n. l.). Pokud kosti nepatřily nosorožci, tak komu?

Ke správnému určení druhu zvířete, ze kterého kosti pochází, jsem oslovil pracovnici Ústavu Anthropos Moravského zemského muzea, paní Mgr. Martinu Roblíčkovou, Ph. D., které bych chtěl velice poděkovat za vstřícnost při spolupráci. Také ona konstatovala jejich dvojí původ a kosterní soubory určila jako kosti vyhynulého pratura a neurčeného druhu koně se spíše mohutnější kostrou. Bohužel nevíme, kolik kostí se při těžbě rašeliny

Porovnání dvou levých pažních kostí pratura, nahoře tmavá mineralizovaná kost, dole kost lehká světlá. Sbírka Městské muzeum a galerie Mariánské Lázně.

v okolí Mariánských Lázní našlo. Je možné, že nálezy kostí byly častější a končily jako nepotřebný odpad. Možná daly vzniknout i příběhům o utonulých koňských spřeženích u vývěrů minerálních pramenů a poodhalují původ jejich názvů. Tyto příběhy byly zaznamenány u Chotěnovské kyselky i Vlčích pramenů.

Jak staré kosti jsou a kdy se v Mariánských Lázních proháněli naši pratuři? Zatím nevíme. Bylo by vhodné určit jejich stáří metodou radiokarbonového datování. Na závěr mi nezbývá nic jiného, než opakovat závěr zprávy z roku 1873: *„Správné určení, stejně tak stáří zůstává předmětem dalšího vědeckého bádání…“* a věřit na šťastnou náhodu, která posune informace o našich praturech zase o kus dále. ■

Seznam kostí považovaných za nálezy z Mariina pramene s uvedením evidenčních čísel ve sbírce Městského muzea a galerie Mariánské Lázně:

pratur (*Bos primigenius*): hrudní obratel (PAL-1), krční obratel (PAL-2), 2. krční obratel – čepovec (PAL-3), pažní kost levá (PAL-5), záprstní kost levá (PAL-7), holenní kost (PAL-8), pažní kost levá (PAL-9);

pratur/tur (*Bos primigenius/taurus*): stehenní kost levá (PAL-10);

jelen (*Cervus*): paroh (PAL-4);

kůň (*Equus*): lopatka pravá (PAL-11), stehenní kost pravá (PAL-12), vřetenní kost pravá (PAL-13), pažní kost levá (PAL-14), krční obratel (PAL-15), 7. krční obratel (PAL-16);

(PAL-6) neurčeno.

Literatura:

Dostál D., Konvička M., Čížek L., Šálek M., Robovský J., Hořčičková E., Jirků M. (2014): Divoký kůň (*Equus ferus*) a pratur (*Bos primigenius*): klíčové druhy pro formování české krajiny. – Česká krajina o. p. s., Kutná Hora, 125 pp.

Švarcová M. G. (2012): Postglaciální historie lokálních fenoménů horské vegetace západních Čech. – Ms., 81 pp. [Dipl. práce, depon in: PřF UK, Praha].

Wochenblatt für Marienbad und Umgebung. Marienbad: E. A. Götz, 1873. I. Jahrgang, Nr. 28 s. 213.

Zimní pohled na zámeček Kladská z 20. let minulého století. Sbírka Městské muzeum Mariánské Lázně, inv. SP-3681.

Historie osady Kladská II. Švýcarské stavby putují do Slavkovského lesa

Jaromír Bartoš, Městské muzeum a galerie Mariánské Lázně

První stavby

Nejstaršími stavbami na Kladské byly parní pila a hospodářské budovy postavené již v dubnu roku 1869 bývalými vlastníky montánních lesů, konsorciem Kirchmayer-Simundt. Všechny stály přibližně v místech dnešního loveckého zámečku a hostince a o jejich původní podobě se nepodařilo prakticky nic zjistit. Kníže Otto F. Schönburg-Waldenburg je zakoupil společně s celým lesním komplexem a nadále je využíval pro své potřeby. Parní pilu zasáhl 16. září 1875 velký požár, který zničil i některé z blízkých budov. Mezi sedmou až osmou hodinou ráno zachvátil požár nejen parní pilu, kanceláře účetního, čtyři domky dělníků, ale také skládku a velké zásoby dřeva. Požár vznikl pravděpodobně z důvodu přehřátí kotle a dělníci ubytovaní v patře pily museli rychle skákat z oken, aby si zachránili život. Požár hasili hasičské sbory z Pramenů, Rájova a Kynžvartu, jež se více jak sedm hodin pokoušely zachránit nejen zbylé budovy, ale i blízký les. Při likvidaci požáru zahynul i čtyřicetiletý kominík Anton Dittrich z Pramenů, otec pěti nezaopatřených dětí, na kterého se bohužel sesypal poškozený komín. Celkové škody byly vyčísleny na 60 000 zlatých a zásoby dřeva na 15 000 zlatých. Budovy však byly pojištěné jen na 43 000 zlatých a zásoby pouze na 10 000 zlatých. Málokdo si po této tragédii dovedl představit, že se provoz pily opět obnoví. Požár sice zničil podstatnou část tehdejší infrastruktury panství, na druhou stranu tato nešťastná událost nastartovala zcela novou výstavbu na Kladské.

Lovecký zámeček

Pověst o tom, že kníže zakoupil lovecký zámeček na světové výstavě ve Vídni, která se konala taktéž v roce 1873, tedy v době, kdy kníže zakoupil i celý revír, se nezakládá na pravdě a jedná se o často tradovaný omyl. V té době

ještě na místě zámečku stávala parní pila. Je pravdou, že na světové výstavě vystavovala firma Parquet- & Chalet-Fabrik Interlaken srubovou stavbu švýcarského stylu, ale naprosto jiných proporcí, než je lovecký zámeček na Kladské. Další švýcarskou stavbou na výstavě pak byl jen malý pavilonek, který sloužil jako cukrárna. Tento omyl patrně vznikl v 70. a 80. letech minulého století nekritickým přejímáním informací z německé vzpomínkové literatury. Dříve, než se kníže o Kladskou začal zajímat, tak v roce 1872 postavil v nedalekých Pramenech kynžvartský stavitel Johann König lázeňský hotel ve švýcarském stylu. Bez zajímavosti jistě není, že zde v červnu roku 1873 pobýval i kníže Otto Friedrich Schönburg-Waldenburg. Možná byl právě na obhlídce nově zakoupeného panství a možná se pro pozdější švýcarský styl výstavby Kladské nechal inspirovat zrovna tady. Jisté ovšem je, že švýcarský či tyrolský styl zapadal do tehdejšího módního stavebního vkusu šlechty od Paříže po Vídeň, o čemž svědčí i starší stavba lázní v Pramenech nebo mladší stavba balneoterapie v Kynžvartu.

Po požáru budov těsně před zimním obdobím bylo prioritou hospodářské budovy a zázemí pro pracovníky co nejdříve obnovit. Celou stavbu vyrobila již zmiňovaná firma Parquet- & Chalet-Fabrik Interlaken, která se specializovala na dodávku montovaných srubů. Práce tedy mohly probíhat relativně rychle. Nutno ale dodat, že ne právě nejlevněji. Dle zápisů ve vyúčtování za rok 1876 jsou celkové platby vyčísleny na 20 300 zlatých. Dřevěné části zámečku byly na jaře roku 1876 přivezeny po železnici ve 22 vagónech ze švýcarského Interlakenu a z kynžvartského nádraží dopraveny povozy na Kladskou. Švýcarští řemeslníci dohlíželi na místě na kompletaci a provedli i konečné venkovní olejové malby na fasádě. Je dobré si uvědomit, že v té době sloužil zámeček především jako administrativní budova pro správu poměrně rozsáhlého panství, kde mohl při krátkodobých návštěvách pobývat i kníže s doprovodem.

S ohledem na zvyšující se počet pracovníků a náročnost řízení panství rozšířeného o Krásnou Lípu a Žitnou se připravovala samostatná

Švýcarský chalet od architekta P. Risolda na světové výstavě ve Vídni, 1873. Wien Museum, inv. 173701/128.

obytná stavba pro účetního a vrchního lesního správce. Návrh vyhotovila opět firma Parquet- & Chalet-Fabrik Interlaken v roce 1891 a inspirací byla stavba zámečku. Náklady na stavbu byly v rozpočtu vyčísleny na 49 000 zlatých. Podoba a členění je patrné z přiloženého návrhu. V popisu je kompozice stavby navržena: *„S ohledem na místo stavby nemůže být stavba dlouhá, a proto jsme museli navrhnout*

Návrh na stavbu hájenky v revíru „Ziegenruh“ z roku 1875. Sächsisches Staatsarchiv Chemnitz, inv. 30593/ sign. 2394.

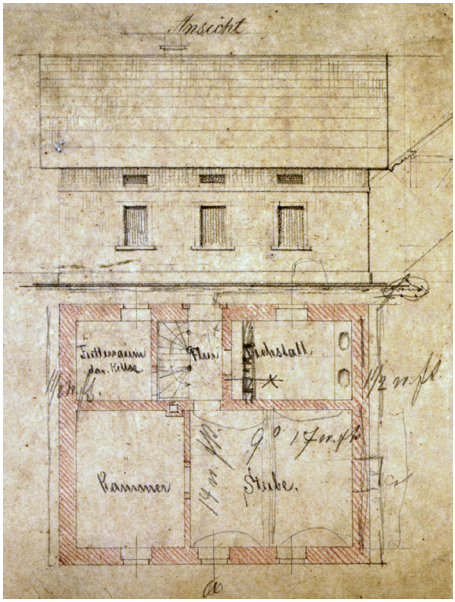

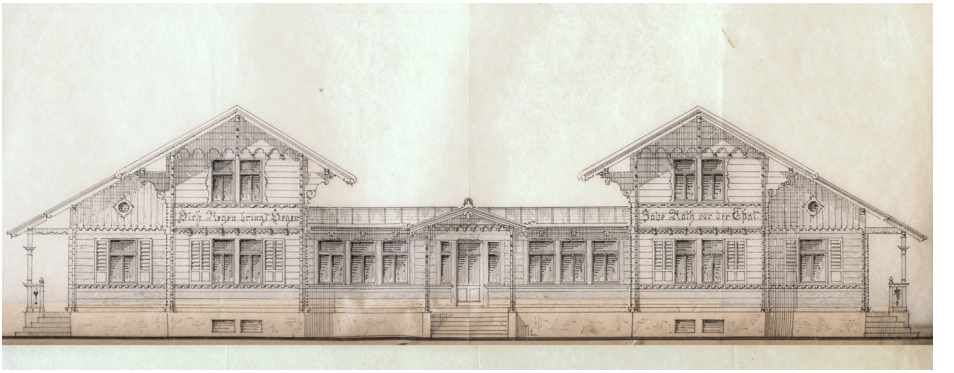

Nerealizovaný návrh na stavbu správní budovy z roku 1891. Sächsisches Staatsarchiv Chemnitz, inv. 30593/ sign. 2394.

kanceláře úzké a hluboké. Proto jsou také okna navržena všude tam, kde je to možné.“ Stavba nakonec nebyla realizována, a kde měla stát, se můžeme jen dohadovat. Kníže umírá o dva roky později a samostatné obytné sruby pro obě úřednické rodiny byly postaveny až za působení prince Otta Sigismunda Schönburg-Waldenburga.

Hostinec

Dnešní restaurace „U Tetřeva” stojí v blízkosti místa staršího hostince, který byl postaven pravděpodobně s dalšími objekty pro zaměstnance již v roce 1869 společně s parní pilou a přežil její požár. O jeho původní podobě máme jen kusé informace z dopisu správce panství knížeti z prosince roku 1877, ve kterém zasílá situační plán starého hostince a popisuje jeho stav. „*Je patrné, že budova, s výjimkou klenutého sklepa, je ve skutečnosti jen stavbou z prken bez základové zdi a zdá se, že stojí na písku. Každé okno a dveře mají také jiné rozměry. Opakovanými přístavbami z původní stavby vznikl tento monstrózní slepenec. Obzvláště nevhodný je současný stav, kdy dveře ze sklepa vedou přímo do stále vytápěné místnosti pro hosty*.“ Současně popisuje požadavky na vybavení nového hostince, včetně pokojů pro personál, stájí, seníku i chlebové pece a udírny.

Následuje čilá korespondence a přípravy na stavbu. Správce doporučuje využít zimních měsíců a dopravit na místo kamenné kvádry na základy hostince z nedalekého lomu, který se nacházel asi 600 metrů směrem na Kynžvart. Kníže oslovil, stejně jako v případě stavby zámečku, firmu Parquet- & Chalet-Fabrik Interlaken s tím, aby byla nová budova hostince se zámečkem v harmonii. Firma zaslala svůj návrh, který vypracoval architekt P. Risold. Odpověď do Interlakenu byla nezvykle ostrá. Zaslanému návrhu bylo vytýkáno, jak je možné, že takový odborník může zaslat tak nedostatečně srozumitelný návrh. Dále se poukazovalo na to, že výkres byl nakreslen tak, že nebylo možné určit, co je zdivo. Návrh architekta Risolda vyrobit obvodové trámy v Interlakenu nepovažoval kníže za tak výhodné, jak firma prosazovala a také konstatoval, že práce švýcarských dělníků není levná. Obrátil se proto s obdobnou žádostí na architekta Johanna Meyera z Luzernu, který knížeti v březnu roku 1878 předložil dvě varianty polohy hostince a umístění hlavního vchodu. Kníže se rozhodl pro druhou variantu a žádá o co nejrychlejší zaslání konečného návrhu. Z korespondence se dá odvodit, že práce pokračovaly rychle. Dřevo pro stavbu bylo zpracováno přímo na Kladské místními tesaři a začátkem června roku 1878 již byla hrubá stavba hostince dokončena. Pravděpodobně po zkušenostech z prvního zimního provozu bylo v roce 1879 vyprojektováno kryté zápraží u vstupu do restaurace, které však nakonec

Restaurace „U Tetřeva“ v roce 1889 v původní podobě se schodištěm na levé straně. Státní archiv Plzeň.

nebylo provedeno a objekt zůstal v původní podobě s balkóny a verandou.

Zpočátku nebyl hostinec příliš mnoho navštěvovaný, protože ležel stranou od hlavních cest i od Mariánských Lázní. O tom, že uživit se z provozu hostince bylo problematické, svědčí časté střídání provozovatelů a inzeráty nabízející hostinec k pronájmu. Oblíbeným výletním místem se Kladská stává až od roku 1883, kdy byla otevřena soukromá silnice přímo z Mariánských Lázní a začalo ji navštěvovat mnoho lázeňských hostů. Hostinec byl nejdříve pojmenován „Gasthaus Glatzen”. V roce 1881 je k pronájmu inzerován s názvem „Zum Kaiserwald” a od roku 1884 nese prakticky dodnes nezměněné pojmenování „Zum balzenden Auerhahn”, tedy „U tokajícího tetřeva”, nebo jen zkráceně „U Tetřeva”.

Hájenky

Když koupil kníže Otto Friedrich Schönburg-Waldenburg v roce 1873 celý lesní komplex, jsou v předávacím protokolu zmiňovány čtyři hájenky. Hájenka „Glatzen“ (Kladská) – dnes zaniklá hájenka u rybníka Uhlíř. Dále hájenka „Perlsberg-Neuhaus“, která stála na levé straně silnice vedoucí na Lazy těsně před mostem přes Libavu. Tato původní hájenka byla zbořena a později přestavěna, dle ústní tradice sloužily nově postavené budovy jako jatka, od čehož získala tato část porostů i svůj pomístní název „U Jatek“. Dnes jsou tyto objekty v soukromém vlastnictví. V protokolu je zmiňována i hájenka „Rinnlhau“, což je zaniklá hájenka u lesní cesty mezi Mýtským rybníkem a Prameny. Nakonec i čtvrtá hájenka „Frohnau“ tzv. Bílá hájenka, která byla zbourána až v roce 2003. Tyto hájenky byly pevné kamenné stavby podobného vzhledu, postavené správou montánních lesů z Horního Slavkova nejpozději v 18. století.

Kníže se snažil zavést nad lesy řádný dohled a postupně stavěl na svém panství další hájenky a lákal k zaměstnání nové revírníky a lesní adjunkty. Jako vůbec svou první stavbu na Kladské nechal kníže v létě roku 1874 postavit novou hájenku na Královském kameni. Její stavba se plánovala již od března a kníže naléhal, vzhledem k stále rostoucím cenám, na její co nejrychlejší výstavbu. Z korespondence je zřejmé, že správa panství spolupracovala se zkušeným stavitelem

Stav Bílé hájenky v roce 2002, rok před demolicí. Foto Miroslav Trégler.

Königem z Kynžvartu, který postavil nedaleké lázně v Pramenech. V dopise z března roku 1874 se píše: „*V otázce stavby hájenky na Kladské jsem využil příležitosti a promluvil se stavitelem Königem z Kynžvartu, kterému byly zaslány příslušné plány a rozpočet k posouzení.*“ V dalším dopisu ze srpna roku 1874 jsou zmiňovány i Königovy výkresy, které byly uloženy na správě. Je tedy možné, že autorem první hájenky na Králově kameni byl právě on. Stará hájenka stávala u cesty asi o 70 m dále od dnešní hájenky postavené až v roce 1913. Ve stejném roce se uvažovalo též o stavbě hájenky u Pramenů ve vzdálené části „Ziegenruh“, tedy v místech napravo od silnice z Pramenů do Čisté za mostem přes Dlouhou stoku. Tuto hájenku však nakonec nepostavili. K výstavbě hájenky se dochoval i návrh, který vyhotovil stavitel Roth z nedaleké Nové Vsi. Jednalo se o jednoduchou obdélníkovou stavbu podobnou hájence Rota, a je možné, že podobně vypadala i původní hájenka na Králově kameni.

V roce 1876 zařizuje kníže pro zaměstnance další hájenku v Lazech a kupuje tzv. Klenzlův dům, který po přestavbě slouží jako hájenka dodnes. Poslední hájenkou postavenou za života knížete je jednoduchá hájenka „Roda“ (dnešní hájenka Rota) postavená v roce 1877 v blízkosti silnice směrem na Prameny, která se jako zázrakem dochovala dodnes. ■

Příště si představíme Kladskou za působení prince Otto Sigismunda Schönburg-Waldenburga.

Použitá literatura:

Neue Freie Presse, Die Presse, Wiener Zeitung. Zprávy z let 1873–1891. Dostupné online: https://anno.onb.ac.at/

Sächsisches Staatsarchiv Chemnitz, 30593 Acta betreffend den Bau eines Gasthauses auf den Forste Glatzen, Fürstliche Bauverwaltung Waldenburg, 1877–1879, sign. 2397.

Sächsisches Staatsarchiv Chemnitz, 30593 Acta den Neubau von Heegerhäusern, sowie den Neubau eines Administrationsgebäudes bei der Herrschaft Glatzen i./B., Fürstliche Bauverwaltung, 1874–1891, sign. 2394.

Státní oblastní archiv v Plzni, Rodinný archiv Schönburg-Waldenburgů, Kladská, 1815–1945.

Urban M. (1894): Geschichte der Städte Königswart und Sandau: ein Beitrag zur deutschen Geschichte Böhmens. – Druck und Verlag von Andreas Haßold, Mies, 227 pp.

Wietersheim Eskioglou K. von (2004): Der Schweizer Stil und die Entwicklung des modernen Schweizer Holzhausbaus. – Technische Wissenschaften, Eidgenössische Technische Hochschule ETH Zürich, Zürich, 332 pp.

Židovský hřbitov v Poutnově, květen 2020. Foto Přemysl Tájek.

Židovské hřbitovy ve Slavkovském lese – Poutnov

Lukáš Svoboda, Muzeum Karlovy Vary
a Václav Fred Chvátal, TAMUS - Tachovský archivnický a muzejnický spolek

Uprostřed větrem ošlehané pláně východně od Poutnova je v remízku ukryt malý židovský hřbitov. Obklopují jej pastviny a louky. Tenkrát, na konci 18. století, byla v jeho okolí mozaika luk a políček. Ještě před 2. světovou válkou měl hřbitov ohradní zeď z lomového kamene se vstupní brankou z východní strany, od staré cesty do Tisové, která kolem hřbitova prochází. Podle matričních záznamů by zde mělo být pohřbeno přes 120 osob z Poutnova a další zemřelí z okolních obcí, zejména z Teplé.

Hřbitov přestal být využíván ve 30. letech 20. století. V roce 1931 byla provedena dokumentace epitafů. Ta se však, žel, nedochovala a nevíme ani, kolik náhrobků na hřbitově tehdy bylo. Po druhé světové válce opuštěný, neudržovaný a zřejmě i devastovaný hřbitov chátral. Teprve v roce 2007 provedli vyčištění a opravu hřbitova dobrovolníci ze sdružení Aktion Sühnezeichen Friedensdienste e. V., který v západních Čechách opravil již tři desítky židovských hřbitovů. Krátce nato byla zhotovena i mapa hřbitova a provedena podrobná dokumentace náhrobků.

Dodnes je dochováno 47 náhrobků, téměř všechny jsou vztyčené a dobře čitelné. Nejstarší pocházejí z počátku 19. století. Prakticky všechny epitafy jsou dvojjazyčné, tedy hebrejsko-německé. Pro nevelké stáří náhrobků jsou skoro na všech patrné módní vlivy nastupující židovské emancipace. Kromě už zmíněné dvojjazyčnosti je to stručnost hebrejských textů, umělecká výzdoba a technologické řešení spočívající v sestavování náhrobků z více dílů.

Židovské osídlení území

Počátky židovského osídlení Poutnova (dnes Horní Poutnov) pravděpodobně souvisejí s migrační vlnou a vznikem vesnických židovských obcí po Třicetileté válce. Ze druhé poloviny

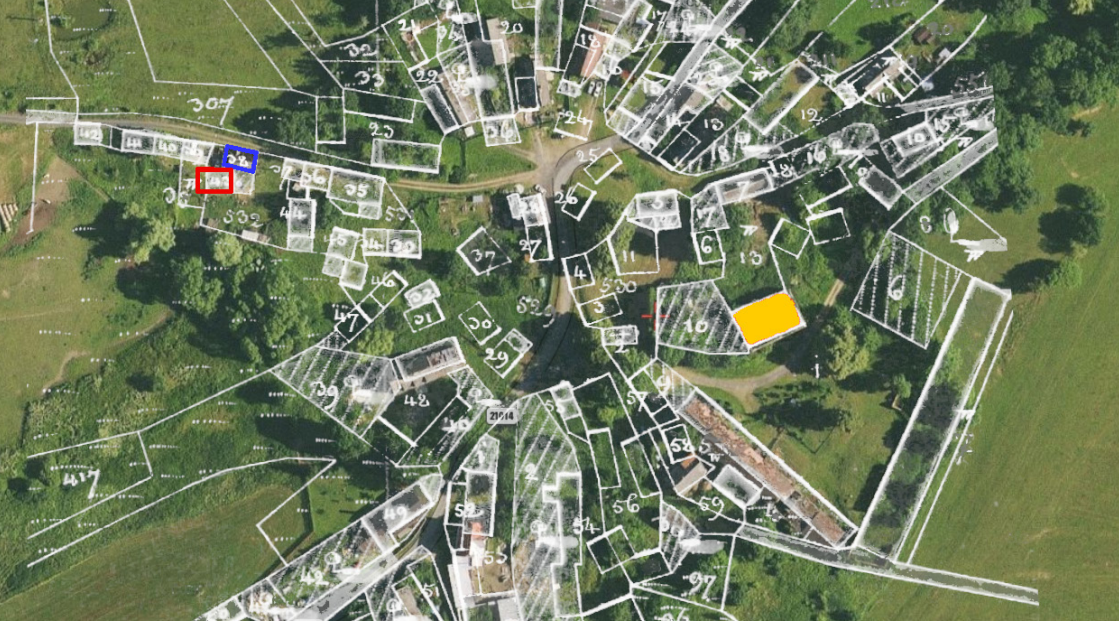

Mapa stabilního katastru z roku 1838 promítnutá do současného leteckého snímku. Žlutě vyznačena zřícenina zámku, červeně místo bývalé synagogy, modře domek č. p. 44, který je jedinou dochovanou budovou židovské čtvrti (dnes přestavěn na zděnou budovu). Archivní mapy ČÚZK.

17. století pocházejí tedy první zmínky o židovském obyvatelstvu Poutnova. Dokonce zde již existovala synagoga. Není však známo, jednalo-li se o tutéž budovu, která v obci stála ještě ve 20. století.

Během 18. století se početnost místní židovské komunity zvyšovala, soupis familiantů* z roku 1783 uvádí dvanáct familiantských míst, soupis z roku 1793 devět rodin, tedy 52 osob. Živili se typickými povoláními venkovských židů, to znamená zejména obchodem se zemědělskými produkty a střižním zbožím, jeden muž pracoval jako posel a židovská obec měla i vlastního učitele.

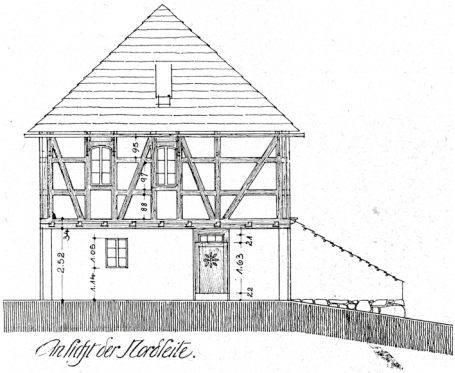

Podoba poutnovské synagogy přibližně v letech 1910–1915. (Podle Grotte 1915).

Počet židovských obyvatel kulminoval kolem roku 1860, v té době bylo v jejich vlastnictví devět domů. Židovskou čtvrť tvořila jedna ulice vybíhající z návsi severozápadním směrem, malá skupina domů jižně od ní a malé náměstíčko před synagogou. Protože Poutnov byl původně středověkou okrouhlicí, tj. vsí kruhového půdorysu, který je na mapě stabilního katastru ještě dobře viditelný, je židovská čtvrť jasně patrná jako vybočení z tohoto schématu. Domy v židovské ulici byly už v té době až na jednu výjimku zděné.

Zrovnoprávnění náboženských vyznání pak přineslo židovským podnikatelům nové možnosti, za nimiž se mnozí v průběhu druhé poloviny 19. století odstěhovali do měst. Stejně jako v jiných vsích začala i v Poutnově početnost židovského osídlení klesat. Až v roce 1910 zde již není uváděna žádná osoba židovského vyznání.

Stav hřbitova před opravou, v říjnu 2006. Foto Václav Fred Chvátal.

V té době však ve vsi ještě stála chátrající budova synagogy. Tato vzácná ukázka venkovské synagogální architektury byla podrobně zdokumentována profesorem Alfredem Grottem. A to doslova v poslední chvíli – Grotteho slavná publikace vyšla v roce 1915 a poutnovská synagoga byla zbořena v témže roce.

Jak vlastně poutnovská synagoga vypadala? Šlo o patrovou budovu se zděným přízemím a hrázděným patrem. V přízemí byl byt rabína, pekárna macesů a v přístavku pod úrovní terénu rituální lázeň mikve. V patře byl modlitební sál se sedmi okny a malým ženským oddělením. Sedadla měla podobu lavic umístěných podél stěn, další dvě řady sedadel byly uprostřed sálu. Dále byl v patře sklad pohřebního náčiní a pravděpodobně i potřeb pro taharu (rituální očistu zesnulého).

Poslední stopou poutnovské židovské ulice je domek č. p. 44. Jeho současná podoba je výsledkem přestavby v roce 1936, původní stavení bylo dřevěné. V jeho zahradě je dochován takřka neznatelný zbytek poutnovské synagogy - nároží kamenného základového zdiva.

Rabín Jacob ben Herrmann Stulz (1860–1934). Poutnovský rodák, který působil jako rabín v Litni na Berounsku a severočeském Úštěku (podle Gold 1934).

Náhrobek Josefy Löwenstein (zemřela 23. 9. 1880). Foto Lukáš Svoboda.

Vraťme se ale ještě jednou na hřbitov a nahlédněme do poetických textů alespoň dvou náhrobků.

Josefa Löwenstein, Freindel ešet Josef (23. 9. 1880):

hebrejsky: *Zde je ukryta Freindel, manželka váženého pana Josefa Löwensteina z Poutnova. Zesnula dne „život“* (= 18.) *[měsíce] tišri roku 641 podle malého počtu. Její duše ať je vevázána do svazku živých.*

německy: *Zde odpočívá Josefa Löwenstein z Poutnova, zemřela 23. září 1880. Odpočívej v pokoji.*

Ida Funkenstein, Rochel bat Feigele ešet Jehuda (20. 2. 1911):

hebrejsky: *Zde je ukryta žena drahá, paní Rochel, dcera Feigele, manželka váženého pána Jehudy Funkensteina. Zesnula v dobrém jméně v pondělí 22. švatu roku 671 podle malého počtu. Její duše ať je přijata do svazku živých.*

německy: *Zde odpočívá Ida Funkenstein, zemřela 20. února 1911 ve 48. roce života.*

Náhrobek Idy Funkenstein (zemřela 20. 2. 1911). Foto Lukáš Svoboda.

* Familiant (odvozen z latinského *familia* „rodina“) - historické označení otce rodiny, na něhož se vztahují familiantské zákony

Familiantský zákon - ustálené označení předpisů z 18. až 19. století, které v habsburské monarchii stanovovaly podmínky pro uzavírání sňatků mezi Židy, s cílem omezit a regulovat počet židovského obyvatelstva v zemi ■

Použitá literatura:

Grotte A. (1915): Deutsche, polnische und böhmische Synagogentypen vom XI. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts. In: Mitteilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler zu Frankfurt am Main VII-VIII. Leipzig.

Gold H. (1934): Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart, Brünn, 735 pp.

Svoboda L. (2008): Židovský hřbitov v Poutnově, Sborník muzea Karlovarského kraje, 16: 141–158.

Krajina Slavkovského lesa u Dolní Hluboké. Foto Jiří Sikora.

Jak se změnila krajina Slavkovského lesa od 50. let 20. století?

Tomáš Janík, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.

Krajina je životním prostorem pro nás i organismy. Krajinu obdivujeme také z estetických důvodů. Její změny pak mohou významným způsobem posunout její funkce, stát se vhodnějším, nebo naopak méně vhodným prostředím pro život i trávení volného času. Z tohoto důvodu jsme analyzovali změny krajinného pokryvu, tedy jak se měnilo využití krajiny a její struktura, a zároveň jakým způsobem se vyvíjelo ovlivnění krajiny antropogenními strukturami, mezi které počítáme komunikace, zástavbu a struktury určené pro rekreaci.

V roce 2021 se náš výzkumný tým z Výzkumného ústavu Silva Taroucy věnoval analýze krajinných změn v chráněné krajinné oblasti Slavkovský les. Analýza, jejímž zadavatelem je Ministerstvo životního prostředí, je součástí rozsáhlejší projektu, v němž obdobným způsobem mapujeme všechny chráněné krajinné oblasti (CHKO), národní parky a vybrané lokality soustavy Natura 2000 (evropsky významné lokality a ptačí oblasti). Hlavním cílem projektu bylo zhodnotit vývoj krajinného pokryvu a antropogenních struktur od 50. let 20. století do současnosti. Srovnání zahrnuje čtyři časové horizonty: první horizont zachycuje období 50. let (kolektivizace v zemědělství a poválečné vysídlení oblasti), druhý ukazuje stav krajiny okolo roku 1990 (změna socialistického režimu na demokratický), třetí je pořízen z dat zachycujících stav krajiny v letech 2004 až 2006 (vstup do Evropské unie) a čtvrtý horizont ukazuje současnost (cca roky 2016 až 2020). Data potřebná pro analýzy vznikla digitalizací z topografických map a leteckých snímků. V případě krajinného pokryvu jsme rozlišovali devět kategorií a nejmenší mapovanou jednotkou byla ploška o velikosti 0,8 ha. Dále jsme samostatně mapovali zástavbu a plochy s rekreačním využitím s detailnějším prostorovým rozlišením 0,2 ha.

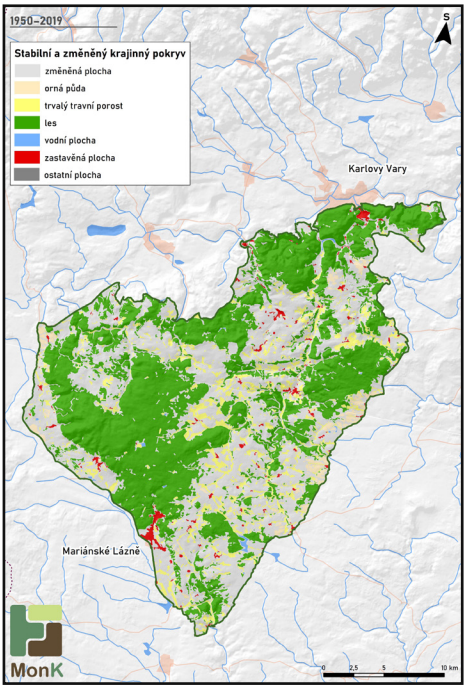

Obrázek 1. Stabilní a změněné části krajiny z hlediska krajinného pokryvu (42 % krajinného pokryvu se změnilo – viz šedé plochy).

Využití krajiny se na území CHKO Slavkovský les významně proměnilo – od 50. let do současnosti celkem na 42 % území (Obrázek 1). V 50. letech bylo oproti současnosti vyrovnanější zastoupení lesa, trvalých travních porostů a orné půdy (Graf 1). V průběhu sledovaného období přibývalo lesa (ze 48 % na 60 % území), což je proces, který je charakteristický i pro další CHKO a pro výše položené oblasti Česka. Zároveň se měnila struktura zástavby. Některá sídla během prvního období od 50. do 90. let zanikla (např. část Nové Vsi). Naopak jiná sídla se dále rozšiřovala – například Horní Slavkov a Mariánské Lázně. Celkem se podíl zástavby ve složení krajinného pokryvu za celé sledované období zvýšil z 2 % na 3 %. V prvním sledovaném období mezi 50. lety a rokem 1990 byla postavena vodní nádrž Stanovice a začalo ve větším měřítku rozšiřování ploch s rekreačním využitím, především golfových hřišť přiléhajících k lázeňským městům. Přibylo také lesa. Nicméně podíly zastoupení dalších jednotlivých kategorií krajinného pokryvu se příliš neměnily, byť jejich prostorové rozložení se proměňovalo. Rozlohou velká kategoriální změna pak nastala až v posledním sledovaném období, kdy dramaticky ubylo orné půdy (na 2 %), a naopak přibylo trvalých travních porostů (na 33 %).

Změnila se i struktura krajiny – za celé sledované období poklesl počet krajinných plošek, ze kterých se celé území CHKO skládá, z 1924 na 1241 a zároveň se zvětšila průměrná velikost plošky z 32 ha na 49 ha. Zatravnění se ve velké míře dělo ve východní části území, kde došlo i k výrazné homogenizaci krajiny, tedy scelení jednotlivých ploch převážně otevřené krajiny, která je vzdálená představě žádoucí pestré krajiny s malými ploškami různých kategorií krajinného pokryvu.

V cestní síti nastaly změny hlavně v otevřené krajině, kde v důsledku kolektivizace a následovného scelování zemědělských ploch došlo k zániku některých cest. Proto se celková délka cestní sítě od 50. do 90. let zkrátila, později došlo k jejímu prodloužení, avšak ani tak její délka dnes nedosahuje hodnot ze začátku sledovaného období. Silniční síť je v území stabilizovaná, došlo pouze ke kolísání její délky v hodnotách od 500 do 525 km. Významné pro prostupnost a propojení území s okolím pak mohou být stavby k území blízce přiléhající, například relativně nedávno vybudovaná dálnice D6 lemující hranici CHKO na severozápadě. Zástavba pak průběžně během sledovaného období narůstala, nejvíce hned v prvním sledovaném období do 90. let. Rekreace je charakteristická velkou rozlohou golfových hřišť, jejichž počet je v CHKO Slavkovský les neobvykle vysoký (Tabulka 1).

Souhrnně pak hodnotíme míru fragmentace antropogenními strukturami pomocí výpočtu tzv. efektivní velikosti oka. Ta popisuje pravděpodobnost setkání dvou organismů (bodů), aniž by jim v tom bránila bariéra v podobě tzv. fragmentační geometrie, do které

Rok	Délka komunikačních sítí (km)				Délka technické infrastruktury (km)	Délka rekreační infrastruktury (km)
	Silniční síť	Uliční síť	Cestní síť	Celkem	Elektrické vedení	Vleky, dráhy, můstky
1950	523,10	205,75	2691,31	3420,2	-	0,39
1990	511,79	239,70	2223,93	2975,4	-	0,97
2004	500,71	258,48	2447,97	3207,2	339,15	1,38
2019	513,62	266,77	2461,40	3241,8	339,15	1,38

Rok	Rozloha rekreačních ploch (ha)				Rozloha zastavěného území (ha)
	Sportoviště	Golfové hřiště	Ostatní	Celkem	
1950	9,86	53,94	0,00	63,80	996,90
1990	21,44	75,60	2,65	99,69	1359,43
2004	19,99	143,18	6,56	169,73	1508,30
2019	25,50	224,44	5,32	255,26	1608,94

Tabulka 1: Vývoj antropogenních struktur.

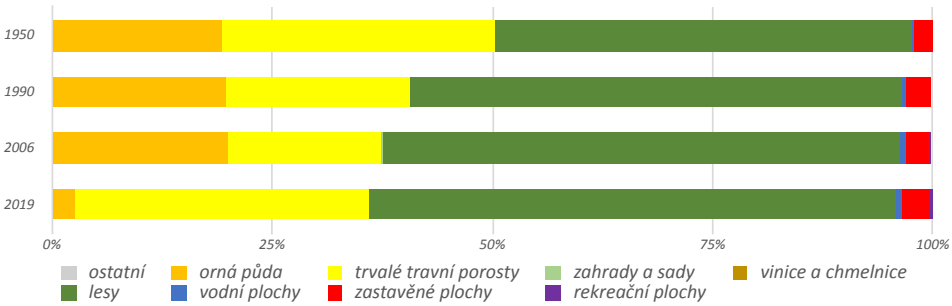

Graf 1: Podíly zastoupení kategorií krajinného pokryvu v pořizovaných časových horizontech.

počítáme zástavbu, silnice nebo cesty (zpevněné a nezpevněné lesní a polní cesty, vyjma stezek). V případě nezapočítání cest je v současnosti nejméně fragmentovanou částí CHKO Slavkovský les nejvýše položená lesnatá část v okolí Kladské; pokud započítáme i cesty a rekreační plochy, pak východní zatravněná část CHKO (Obrázek 2).

Krajina území CHKO Slavkovský les se tak v posledních 70 letech významně proměnila – krajinný pokryv se změnil v podobné míře jako například v CHKO Broumovsko nebo v CHKO Bílé Karpaty. Využití krajiny se více extenzifikovalo. Z intenzivně obdělávané orné půdy se na velké části území změnil krajinný pokryv na trvalý travní porost a také na les. Tyto krajinné změny jsou společným rysem všech chráněných krajinných oblastí s horským a podhorským charakterem v ČR. Krajina se také více homogenizovala,

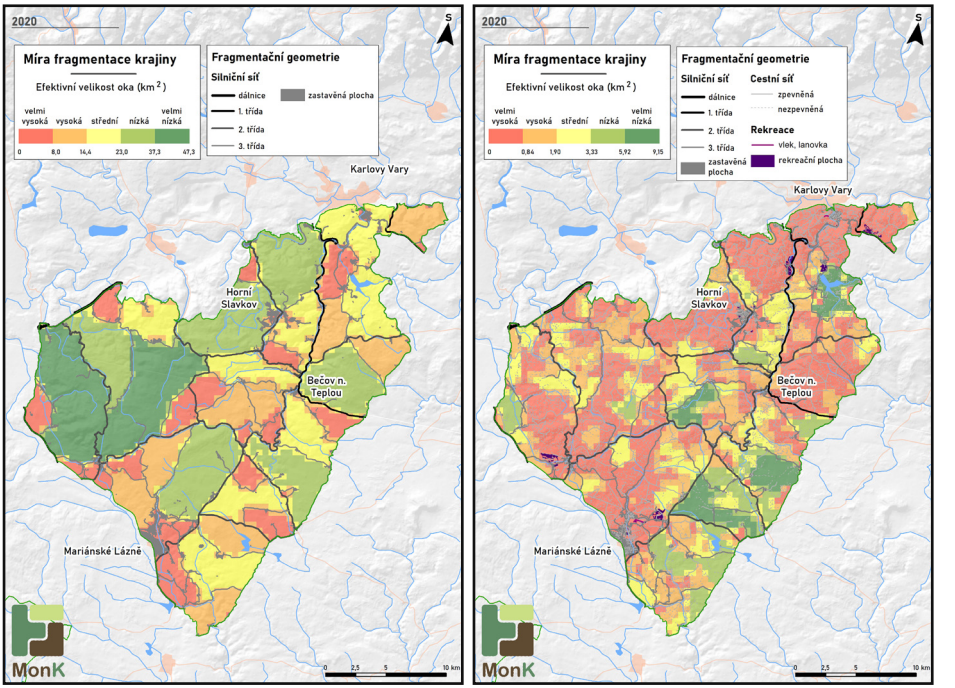

Míra fragmentace krajiny se započítáním zástavby a silnic (vlevo) a včetně cest a rekreace (vpravo).

podobně jako například v CHKO Blanský les, Broumovsko, České středohoří nebo Železné hory. Jednotlivé plošky krajiny jsou větší než na začátku období. Tato homogenizace krajiny není dobrou zprávou pro biodiverzitu. Bylo by proto vhodné zvýšit počet krajinných plošek zejména v otevřené zemědělské krajině, například obnovou zaniklé cestní sítě a dalších krajinných prvků (liniová zeleň atd.). Kromě toho se dále rozvíjela větší sídelní centra na okrajích CHKO. Naopak mezi nejméně fragmentovaná území patří zalesněné nejvyšší polohy, při započítání cest pak východní část území.

Poděkování patří Ministerstvu životního prostředí za poskytnutí podpory smlouvy „Biologický výzkum a monitoring na úrovni krajiny ČR – zajištění odborné podpory pro činnost resortu životního prostředí, část – D Změny v krajině a trendy ve vývoji krajiny“. Děkujeme všem spolupracovníkům podílejícím se na projektu, jmenovitě pak: Vladimír Zýka, Roman Borovec, Jiří Stehno, Denisa Simerská, Katarína Demková, Barbora Lachová, Jaroslav Vojta, Eva Chumanová, Marek Havlíček, Kristýna Jiráčková, Tereza Vránová, Jakub Houška a Dušan Romportl.

▸ Za posledních 70 let se v CHKO Slavkovský les zvýšila plocha lesů ze 48 % na 60 %. Zaniklo tak množství cenných lučních stanovišť, přičemž obzvláště nápadný je úbytek nivních luk. Zaplavované části potočních údolí byly obtížně dostupné pro zemědělskou techniku, a tak byly tyto plochy ponechány ladem. Dnes zde nejčastěji najdeme olšiny, v naší krajině jedny z mála samovolně vzniklých lesů. Niva Lipoltovského potoka u Úbočí u Dolního Žandova. Foto Přemysl Tájek.

▲ Voskovka juchtová (*Cuphophyllus russocoriaceus*), PP Čertkus, 16. 10. 2020. Foto Libor Hejl.
▶ Voskovka žlutonohá (*Cuphophyllus flavipes*), PR Prameniště Teplé, 17. 10. 2020. Foto Martin Kříž.

Nálezy vzácných druhů voskovek ve Slavkovském lese

Libor Hejl, Nezvěstice a Martin Kříž, Ústí nad Labem

Voskovky jsou většinou zářivě zbarvené (nejčastěji žluté, oranžové nebo červené) houby působící voskovitým dojmem, s řídkými tlustými lupeny. Rostou převážně v podzimních měsících na travnatých stanovištích, na nehnojených loukách, pastvinách, rašeliništích a v parcích. V Evropě se jich vyskytuje asi 60 druhů, dříve řazených do velkého rodu Hygrocybe (Boertmann 2000), ze kterého však byly nově odděleny rody *Neohygrocybe*, *Gliophorus*, *Gloioxanthomyces*, *Chromosera*, *Porpolomopsis* a *Cuphophyllus* (viz např. Kibby 2020). A právě posledně zmíněný rod se naopak vyznačuje plodnicemi většinou nenápadně zbarvenými. Z něj bychom v tomto článku rádi představili tři druhy, které jsme v roce 2020 nalezli při mykologických průzkumech chráněných území ve Slavkovském lese a Českém středohoří – pro obě CHKO se zřejmě jedná o prvonálezy.

Na louce v přírodní památce Čertkus ve Slavkovském lese se nám podařilo najít vzácnou voskovku juchtovou (*Cuphophyllus russocoriaceus*). Jedná se o poměrně drobnou houbu, která má klobouk do 30 mm široký, v mládí je polokulovitý, v dospělosti až téměř plochý s vmáčknutým středem. Zbarvení klobouku je bělavé, světle krémové až nažloutle béžové, lupeny jsou bílé, řídké, nápadně sbíhavé na bělavý třeň. Velmi podobným, na první pohled stěží rozlišitelným druhem je o hodně běžnější voskovka panenská (*Cuphophyllus virgineus*). A tady nám pomůže při rozlišení těchto dvou velmi podobných druhů hlavně vůně plodnic. Zatímco vůně u voskovky panenské je nenápadná, voskovka juchtová naopak zaujme zřetelnou, těžko popsatelnou vůní, kterou téměř každý nálezce popisuje jinak. V literatuře se píše o juchtové vůni (po kůži vyčiněné olejem z březového dehtu), někomu připomíná cedrovou či pryskyřičnou vůni nebo čajovníkový olej. Někdy, zvláště za chladného počasí, však může být tato vůně dosti nevýrazná. Nicméně v tomto případě může být zjistitelná později (uschováme-li plodnice do krabičky), a dokonce vydrží i po usušení plodnic – exsikáty obou druhů tudíž můžeme rozlišit i po dlouhé době na základě herbářových položek. V přírodní památce Čertkus jsme 16. října 2020 nalezli několik v menší skupině rostoucích plodnic na loučce ve vysoké, ten rok nekosené trávě. Kdo by si myslel, že byly ihned viditelné, je na omylu. Bylo potřeba si kleknout na kolena a opatrně rozhrnovat trávu kolem sebe. Voskovka juchtová je v Červeném seznamu hub (makromycetů) České republiky uvedena v kategorii CR – kriticky ohrožený druh (Deckerová 2006).

▲ Voskovka žlutonohá (*Cuphophyllus flavipes*), zámecký park Kozel, 8. 10. 2014. Foto Libor Hejl.
▶ Voskovka Colemannova (*Cuphophyllus colemannianus*), PP Babinské louky, 4. 11. 2020. Foto Martin Kříž.

Druhou vzácnou voskovkou je voskovka žlutonohá (*Cuphophyllus flavipes*). Byla nalezena na sekané louce v přírodní rezervaci Prameniště Teplé v CHKO Slavkovský les, kde rostla ve společnosti dalších voskovek, konkrétně voskovky citronové (*Hygrocybe chlorophana*) a voskovky šarlatové (*Hygrocybe coccinea*). Voskovka žlutonohá má klobouk široký 15–50 mm, v mládí je mírně kuželovitý nebo vyklenutý, brzy plochý až prohloubený, na okraji je prosvítavě čárkovaný. Zbarvení klobouku je šedé až hnědošedé, někdy i s fialovým nádechem. Lupeny výrazně sbíhají na třeň, jsou šedé, někdy také s fialovým nádechem. Třeň je světle šedý, bíle vláknitý, na bázi obvykle nažloutlý a zúžený. Vůně a chuť jsou nevýrazné. V Prameništi Teplé jsme 17. října 2020 našli jedinou, ještě k tomu netypicky zbarvenou plodnici, která vyrůstala v trávě a mechu. Na místě jsme ji předběžně určili jako velmi vzácnou voskovku Colemannovu, ale po prozkoumání mikroznaků jsme ji přeurčili na voskovku žlutonohou. V Červeném seznamu není uvedena, protože v době vydání tohoto seznamu z našeho území nebyla známa (její nálezy se začaly množit až později). Pro srovnání zařazujeme fotografii typičtějších plodnic voskovky žlutonohé, nalezených v zámeckém parku Kozel u Šťáhlav na Plzeňsku.

Skutečnou voskovku Colemannovu (*Cuphophyllus colemannianus*) však nalezl druhý z autorů tohoto článku v Českém středohoří, a to na věhlasné botanické lokalitě, v přírodní památce Babinské louky u vesnice Čeřeniště v okrese Ústí nad Labem, kde rostla společně s voskovkou juchtovou. Stejně jako ona je uvedena v Červeném seznamu mezi kriticky ohroženými druhy. Voskovka Colemannova má klobouk do 50 mm široký, zprvu polokulovitý nebo zvoncovitý, v dospělosti plochý a na středu často s hrbolem. Zbarvení klobouku je hnědé s červenavým nebo oranžovým nádechem, k okraji bledší, až krémové. Lupeny výrazně sbíhají na třeň, jsou zbarvené podobně jako klobouk, ale světleji (tj. nikoli šedě). Třeň je bílý, vláknitý, bez barevně odlišené báze. Vůně a chuť jsou nevýrazné. Oba druhy byly nalezeny 4. listopadu 2020 v počtu několika plodnic na vlhké pcháčové louce na svrchnokřídových horninách, krytých hlinitokamenitými čtvrtohorními sedimenty. Staly se tak jedněmi z nejcennějších druhů zdejší mykobioty, která byla dosud prakticky neznámá – na rozdíl od stavu poznání místní květeny.

Tyto luční druhy hub se vyskytují často v mykologicky málo prozkoumaných biotopech (navíc voskovka juchtová může být i přehlížena, z důvodu podobnosti s běžnou voskovkou panenskou), je tedy zapotřebí po nich cíleně pátrat. Kdybyste některou z těchto voskovek našli, obraťte se prosím přímo na nás (email: pirhula.pirhula@seznam.cz), popř. na Správu CHKO Slavkovský les nebo na některou z poboček České mykologické společnosti. ■

Použitá literatura:

Boertmann D. (2000): The genus Hygrocybe. – In: Fungi of Northern Europe, vol. 1., 3rd ed., Copenhagen, 184 pp.

Deckerová H. (2006): Hygrocybe. – In: Holec J., Beran M. [eds.], Červený seznam hub (makromycetů) České republiky. Příroda, Praha 24: 129–135.

Kibby J. (2020): Mushrooms and toadstools of Britain & Europe. Vol. 2. – Great Britain, 196 p.

Těmto metr vysokým bonsaím buku je již třicet let – důsledek neutuchajícího okusu zvěří.

Udělali jsme pro přírodu – ochrana zmlazení na Nebesích

Petr Jiskra, AOPK ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Slavkovský les

V loňském roce vyhlášená národní přírodní rezervace Nebesa se může pyšnit uceleným a rozsáhlým komplexem starých lesních porostů, který bychom v Karlovarském kraji jen stěží hledali. Díky příkrým a skalnatým svahům, špatně přístupným pro těžbu dřeva, byly zdejší porosty po léta šetřeny, což umožnilo vznik výjimečného lesa. Do strmých svahů se turisté neženou, není zde slyšet řev motorových pil, jen vítr šumí ve větvích a lesní ptactvo svými trylky dolaďuje poklidnou atmosféru. Oáza pro všechnu faunu i flóru. A tak není divu, že se zde daří také spárkaté zvěři, která se sem zvláště v zimním období stahuje z podstatné části Krušných hor. I v zimě tu totiž slunce prohřívá jižní svahy a velký počet semenáčků a mladých stromků je výtečnou pastvou pro jeleny, srnky i muflony. Mají tu vše, co potřebují – klid, kryt a krmení.

Takto vysoká koncentrace zvěře se nutně musela podepsat na stavu mladých lesních porostů. Zmlazení buku je zde vskutku živelné. Stovky semenáčků se snaží zaujmout své místo na slunci v tlačenici svých bratrů. A když už se jim to podaří, jsou pravidelně okusovány zvěří, každoročně a stále dokola. Některým stromkům se přeci jen podaří uniknout okusu a rychle vyženou do výšky, kam už ani jelen nesáhne. Vyhráno však nemají. Čeká je sice přibližně deset let klidného růstu, ale pak, až jim zesílí kmínky, nastupuje jelení zvěř i muflon a zlepšuje si jídelníček loupáním kůry. Některé mladé porosty jsou sloupány více, některé méně. Loupáno je však všude. Že jsou

▲ Fatální plošné loupání suťové javořiny – stromy, které přežijí, se později lámou.
▶ Oplocenka proti okusu a loupání zvěří – zadrátovaný kus lesa. Všechny fotografie Petr Jiskra.

sloupány javory, jasany i jilmy, které mají chutnou a měkkou kůru nikoho nepřekvapí, ale že jsou sloupány i rozsáhlé porosty buku, kterého si jinak zvěř nevšímá, je na pováženou. Lesních strávníků je zde moc, nepanuje tady rovnováha mezi lesem a zvěří. Čeho je moc, toho je příliš. Je to přírodní rezervace. Les by se v ní měl vyvíjet samovolně bez zásahů člověka, ale nemůže. Zvěř mu to neumožňuje a přezvěření je výsledkem činnosti člověka. Les si sice nějak poradí – minimálně alespoň nějaké buky odrostou, ovšem nic jiného. Vznikne buková monokultura. A každá monokultura je nestabilní. Je tudíž jen otázkou času, kdy bude stabilita opět porušena.

Je nutno podotknout, že místní myslivecké sdružení se snaží zvěř do jisté míry redukovat, ale chtít by museli i další okolní správci honiteb, ze kterých se stáda zvěře stěhují na zimu do údolí Ohře.

Je tedy nezbytné společně jednat. Proto se AOPK ČR, RP Správa CHKO Slavkovský les dohodla s vlastníkem lesních porostů Lesy ČR, s. p. na výstavbě oplocenek pro přirozené zmlazení dřevin. Byla vytipována místa s potenciálem zmlazení nejen buku, ale i jilmů, javorů nebo třešní. Z národních dotačních prostředků Ministerstva životního prostředí (Program péče o krajinu) tady bylo vybudováno 20 oplocenek o celkové délce 2,5 km za částku 0,5 milionu korun. Práce proběhly na podzim roku 2020 a již v letošním roce je vidět jejich efekt – semenáčky nejsou okousané a normálně odrůstají. Ploty tedy proti zvěři fungují dobře. Nyní stojíme před dilematem. Budeme stavět další ploty? Kolik toho oplotíme – ještě jednou tolik, anebo máme oplotit rovnou celou rezervaci? To ovšem není trvalé řešení. Jediným smysluplným řešením, které nebude daňového poplatníka nic stát, je nastolení rovnováhy mezi množstvím zvěře a přirozenou úživností lesa. Ale to je už jiný příběh. ■

KRÁTKÉ ZPRÁVY

■ Dne 24. června 2021 přišlo na Mariánskolázeňsko a Tepelsko extrémně silné krupobití. Nejsilnější bylo v poměrně úzkém pásu podél toku Teplé v oblasti mezi Závišínem, Rájovem a Služetínem. Vegetace zdejších luk byla doslova nasekaná na kousky a v důsledku přílivového deště zcela slehlá. V lesích ležela pod stromy souvislá vrstva letorostů, na rybnících zůstaly z vody trčet pouze oholené stvoly orobinců a na jejich hladině plavala souvislá vrstva článků z rozlámaných lodyh přesliček. Výsledky podzimního sčítání hnízd housenek vzácného hnědáska chrastavcového bohužel potvrdily nejčernější obavy – velikost zdejších populací dramaticky poklesla. Díky dlouhodobé péči o zdejší lokality však byly populace hnědáska naštěstí natolik početné, že zde přeci jen dokázala alespoň malá část jedinců přežít. Nezbývá než doufat, že se zde motýli opět dokáží namnožit.

Kamenný nadpražní překlad s tesaným nápisem z roku 1555.

Vstupní portál do renesančního období Lázní Kynžvart

Karel Kůt a Lubomír Zeman, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Lokti

Pod nejvyššími vrcholy Slavkovského lesa se v náruči malebné krajiny rozprostírá město Lázně Kynžvart. Kromě přírodního bohatství s prokázanými léčivými účinky místo upoutá pozoruhodnými památkami, které tvoří důležitou součást našeho kulturního dědictví. O pestré minulosti místa přesvědčivě svědčí ruiny středověkého hradu a proslulý zámek spjatý s rodem Metternichů. Při letmé procházce samotným městem ovšem na první pohled postrádáme výraznější doklady raného osídlení lokality. Příčinou se staly především opakované požáry s devastujícími následky. Za osudné období lze považovat zejména rok 1865, kdy oheň dvakrát zachvátil rozsáhlou část sídelní oblasti. Dne 15. srpna 1865 shořelo několik desítek domů, mezi nimi radnice, škola, fara i kostel. Obdobná katastrofa se přihodila 8. listopadu téhož roku. Exteriér většiny budov proto nese podobu příznačnou pro 19. či 20. století, přestože jejich dispozice respektuje původní vnitřní uspořádání i celkový urbanismus místa. Navzdory neblahým okolnostem se ale uvnitř některých objektů dochovaly památkově hodnotné autentické prvky, což se týká zejména sklepních prostor a prvního nadzemního podlaží. Tak je tomu také v případě měšťanského domu č. p. 3, jehož původ a dílčí formální transformace patrně úzce souvisí s výraznými událostmi kynžvartských dějin. Svědčí o tom nejen strategická poloha budovy, ale též přítomnost četných prvků rozličného slohového tvarosloví (často druhotně použitých) a určité aspekty konstrukčního řešení stavby.

Historický měšťanský dům

Obytný dům č. p. 3 stojí v centrální části města Lázně Kynžvart, necelých 20 metrů jižním směrem od kostela svaté Markéty. Patrová budova obdélné dispozice je kratším západním průčelím orientována k náměstí Republiky. Již mapa kynžvartského panství z roku 1789/1790 ukazuje, že se zde protínaly hlavní cesty spojující

město s okolními polohami. V těsné blízkosti domu procházela stará komunikace vedoucí ke kynžvartskému hradu a hlouběji do Slavkovského lesa, kde se nacházela další sídla (Perlsberg – Lazy, Schönficht – Smrkovec a další). Mapy stabilního katastru a indikační skici z roku 1841 znázorňují zděný objekt – nebo přinejmenším hůře spalný – k jehož východní straně jsou přidružena dvě menší stavení uzavírající vnitřní dvůr trojúhelníkového půdorysu. Za touto zástavbou se nacházely další pozemky příslušející k domu č. p. 3.

Samotný objekt v sobě skrývá pozůstatky starší stavby. V interiéru se dochovalo sklepení s valenou klenbou půlkruhového profilu nabíhající nízko nad zemí, datovatelnou patrně již do období středověku, minimálně do pozdní gotiky. Dokládá to zdící materiál i technologie konstrukce klenby, kde jsou patrné otisky bednění z prken. Patrně v baroku zde dochází k výraznějším úpravám, zejména k vybudování mírně zkosené zdi sloužící jako dodatečná opora pro nadzemní hmotu stavby. Schodiště vedoucí do sklepa je tvořeno druhotně použitými články v podobě profilovaných kamenných ostění, která svým utvářením indikují gotické a barokní období. Právě v době pozdního baroka muselo dojít k razantnější přestavbě domu, o čemž svědčí konstrukce obvodových zdí vyzděné z větších nepravidelných kamenných bloků se šíbrováním [1] menšími kameny a úlomky cihel, jakož i nároží vyztužené mohutnými kamennými kvádry. V jednotlivých místnostech se setkáváme se široce rozevřenými špaletami [2] okenních otvorů. Střechu nesou vaznicové krovy odpovídající obnově objektu po požáru v 19. století. K východní straně domu bezprostředně přiléhá hospodářské stavení obdélné dispozice s jedním nadzemním podlažím a sedlovou střechou. Severozápadní nároží objektu je zkoseno, čímž ponechává prostor pro pohyb mezi obytnou částí domu a dvorem.

Renesanční vstupní portál

Na základě informace ze starší literatury, byly ve východním průčelí při vstupu na dvůr, dohledány a zdokumentovány relikty žulového portálu. O zdejší přítomnosti kamenného portálového ostění s monogramatickým nápisem se zmiňuje již Anton Gnirs ve své Topografii z roku 1932. Kromě lokalizace díla, kresby tesaného textu a interpretace jeho významu, však v literatuře nebylo k dispozici žádné další vyobrazení památky, chyběla charakteristika morfologie portálu a nedochovala se ani detailnější informace o jeho původu.

Z podnětu vlastníků nemovitosti a v součinnosti s nimi došlo roku 2021 k lokálnímu sejmutí cementové omítky ze 70. let 20. století, která kompletně překrývala historický nápis, jakož i převážnou část monolitického překladu. Z důvodu možného poškození částí, které nebyly ve svém rozsahu viditelné, byly odstraněny i recentní dřevěné prvky znemožňující celkový vizuální průzkum situace. V průběhu operativního průzkumu a dokumentace bylo zjištěno, že dochovaná část portálu sestává z vodorovného kladí [3] a svislého sloupku, jenž je usazen na kamenném prahu. Ke sloupku přiléhá zdivo z žulového lomového kamene, kde spáry jsou uklínovány šíbrami. Místy se objevují též cihly, kterých bylo využito zejména v oblasti kolem kladí a k zúžení dveřního otvoru. Levý sloupek a vodorovné kladí jsou pozůstatkem pravoúhlého profilovaného portálu. Oba články obsahují obloun a výžlabek [4], ale vlivem jejich druhotného osazení došlo ke vzájemnému posunutí oproti původní koncepci a nyní na sebe přesně nenavazují. Za charakteristický znak, který portál zařazuje do období renesance lze považovat pravoúhlé zalomení profilu nad soklem. Na sloupku i překladu se dochovalo souvrství různobarevných nátěrů. Nejprve byl portál opatřen klasickým vápenným nátěrem, tzv. pačokem (vápno naředěné vodou) v přírodním, světle smetanovém tónu, posléze natřen pačokem v barvě světle šedé. Tento nátěr kámen

1) vyklínování větších prvků drobnějším materiálem
2) rozevřená špaleta = vnitřní povrch okenního otvoru, který je k líci stěny nálevkovitě rozšířen
3) horizontální překlad nesený podporami
4) architektonické články: obloun – půlkruhového průřezu; výžlabek – ustupujícího profilu

▲ Pohled na kostel sv. Markéty v Lázních Kynžvart. Uprostřed snímku zachycen dům č. p. 3.
▲ Torzo renesančního vstupního portálu po odstranění novodobé omítky.
Všechny fotografie Karel Kůt.

chránil před povětrnostními vlivy. Po přenesení portálu na současné místo byl i nadále natírán v šedých tónech, nazelenalém odstínu i v barvě modré šmolky. Pravý sloupek se již nedochoval a překlad byl podchycen cihlovou dozdívkou špalety. Kamenný práh vykazuje na vnitřní straně polodrážku. Povrch tohoto žulového článku je zvětralý a ohlazený vlivem častého používání, což se projevuje především ve středové ose dveřního otvoru.

Nositelem nápisu je žulový nadpražní překlad. Tesaný nápis se dochoval v úplnosti ve dvou řádcích. Výška liter prvního řádku činí 5–6 cm, v případě druhého 4–5 cm. Vzdálenost mezi oběma řádky textu činí pouze 1,5 cm. Hloubka jednotlivých písmen dosahuje maximálně 3 mm. Z důvodu úspory místa byl text zaznamenán formou zkratek. Graficky se evidentně neliší písmeno U od V, k jejich definitivní diferenciaci došlo obecně až v 17. století. Z hlediska formy nápisu se jedná o majuskulní písmo (vepsatelné do dvoulinkové osnovy). Patrně zde můžeme hovořit spíše o (novověké) kapitále, která se v Čechách intenzivně rozšířila od 40. let 16. století. Ovšem některé tvary odpovídají ještě raně humanistické kapitále, jejíž užívání končí kolem roku 1550. Typickým příkladem je zleva otevřené D, stejně jako tzv. křesťanské A s prolomeným středním a výrazným horním břevnem (Roháček 2007).

Interpretace nálezové situace

Důležitou oporu pro interpretaci samotného portálu s nápisem představuje písemná zmínka (Gnirs 1932) o měšťanském domě č. p. 3, který byl tradičně označován jako *Gewerkenhaus* a explicitně si zasloužil pozornost z hlediska výčtu památkových hodnot města. Dle příslušného sdělení zde bylo při východu na dvůr znovu použito kamenného ostění dveří, které pocházelo ze starého portálu domu. Překlad nese monogramatický nápis s letopočtem 1555, přičemž opakuje 8. verš 121. žalmu.

1. řádek:
G**(ott) **b**(e)**h**(üte) **d**(einen) **e**(in)**g**(ang) **u**(nd) **a**(us)**g**(ang) **v**(on) **n**(un) **a**(n) **b**(is) **i**(n) **e**(wig)**k**(eit) **a**(m)**e**(n). **F. G. u**(nd) **M. G.

2. řádek:
a**(nno) **d**(omini) (15)**55

Přibližný překlad originálu biblického verše zní: *Bůh bude střežit tvé vycházení a vcházení od nynějška na neurčitý čas.*

V nápisu bylo ovšem přehozeno pořadí následujících slov: 1. vcházení, 2. vycházení.

Poslední čtyři písmena prvního řádku by údajně mohla zachycovat zkratku jmen pána a paní domu. Ke konci prvního řádku (V, M) a v případě letopočtu na druhém řádku (L, V)

bylo užito ligatur, tedy spojení dvou znaků v textu.

V souladu s Gnirsovým tvrzením můžeme hovořit o torzovitě dochovaném, nepochybně ještě renesančním portálu, druhotně osazeném na své současné místo zřejmě v období pozdního baroka, někdy ve druhé polovině 18. století. Vyplývá to zejména z celkové kompozice ostění (absence druhého sloupku, nepřesné sesazení kamenných článků, stopy jejich poškození). Kromě toho se v objektu setkáváme se sekundárním využitím gotických a barokních článků, které tvoří jednotlivé stupně schodiště vedoucího do sklepa.

S ohledem na otázku původního situování renesančního portálu s nápisem si dovolíme předestřít předběžnou hypotézu, jež spatřuje potenciální uplatnění prvku v kontextu hornického cechu. Řada svědectví dokládá, že v 16. století probíhala na Kynžvartsku, resp. v jeho širším okolí, poměrně aktivní exploatace rud. Na základě této asociace by biblický verš mohl současně symbolizovat přání ochrany horníků před nebezpečnými cestami do podzemí a zpět. Z tradičního označení *Gewerkenhaus* kromě toho vyplývá, že dům č. p. 3 byl v určité době sídlem řemesel či určitého cechu, případně se jednalo o obydlí příslušného mistra. Otázkou tedy zůstává, zda portál netvořil součást budovy hornického cechu.

Portál byl primárně určen pro vstup v ose hlavního průčelí určitého objektu. Kvůli poškození kamenných článků a absenci druhého sloupku se poté uplatnil pro zajištění průchodu do zázemí domu č. p. 3. Esteticky pojatá lícová strana zde zůstala nejprve odhalena, stejně jako text na překladu. V druhé polovině 20. století byl poté nápis překryt omítkou a tak zůstal po řadu let zapomenut. Až uvažovaná úprava vstupu na dvůr vyvolala otázku původu prvku a jeho podrobnější prozkoumání, které provedli v rámci operativní dokumentace zástupci Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Lokti.

Na příkladu kynžvartského portálu je možné dobře demonstrovat skutečnost, že řada památkově hodnotných prvků se může skrývat i v místech památkově nechráněných.

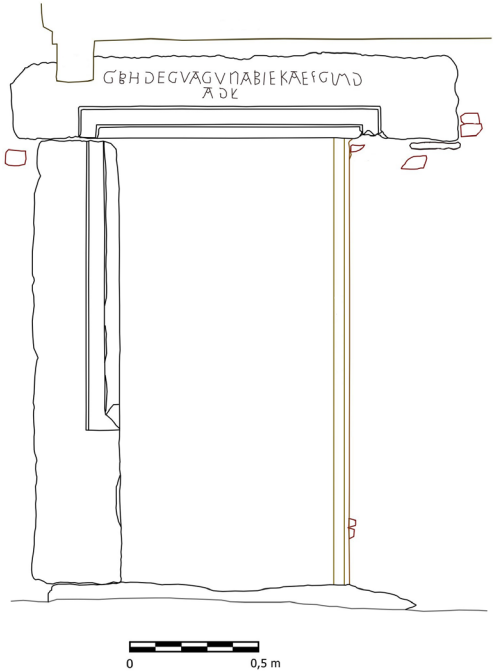

Lícová strana renesančního portálu.
Kresba Karel Kůt a Lubomír Zeman.

Jejich dokumentace a průzkum však může přinést řadu nových zjištění, díky nimž lze vyčíst a pochopit i důležité podrobnosti nebo souvislosti vývoje dané lokality, zahalené dříve jen do mlžného oparu. ■

Poděkování:
Rádi bychom poděkovali vlastníkům domu – rodině Andrlíkových – za jejich upozornění a obětavou spolupráci při evidenci památkově hodnotných prvků, stejně jako za příkladný přístup směřující k jejich důkladnému poznání a dokumentaci.

Literatura:
Gnirs A. (1932): Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad. – Benno Filser, Augsburg, 609 pp.
Roháček J. (2007): Epigrafika v památkové péči. – Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Praha, 102 pp.

▲ Rozloučení s posledním osobním vlakem na nádraží v Protivci 31. 5. 1996.
▶ Nástupiště na stanici Protivec, 18. 5. 2021. Obě fotografie Stanislav Wieser.

Proměny v čase – Poslední vlak z Bochova do Protivce

Stanislav Wieser, Karlovy Vary

V roce 2021 uplynulo 25 let od ukončení provozu osobní dopravy na železniční trati č. 163 Protivec – Bochov. Od svého vybudování a zahájení provozu v roce 1897, kdy železnice byla nejvýznamnější dopravní cestou a ještě neexistovala automobilová doprava, prodělala tato trať třikrát zastavení provozu (web1). Vždy to bylo způsobeno ztrátou zájmu o její využití v osobní dopravě a konečně i nákladní dopravě.

Pohled na lokalitu železniční stanice Protivec z vyhlídky na Vladaři. Někdy tady na trati Bečov nad Teplou – Rakovník nastupují nebo vystupují cestující.

Prvně zůstala mimo provoz ve 30. letech za hospodářské krize, podruhé se skončením německé okupace a vysídlením pohraniční oblasti, potřetí 31. května 1996. Tehdy se s provozem trati loučili na nádražích v Bochově a potom v Protivci nostalgici a milovníci železnic, mezi nimi i takoví, kteří by nikdy nepoužili vlak pro cestu mezi Bochovem a Karlovými Vary. Loučení se konalo s hudbou a v duchu sloganu připisovaného tehdejšímu ministru dopravy Vladimíru Budinskému: *„Dokázali jsme, že to dokážeme!“*.

Koleje a provozní železniční zařízení na trati zůstávají. Podle potřeby tu jezdí nákladní vlaky ČD Cargo a zpravidla při výročích tu bývají vypraveny nostalgické vlaky. Nádražní budova u silniční samoty Protivec byla stržena v roce 2017 a nahradila ji prefabrikovaná budka. Někdejší nádražní architekturu připomíná pozůstalá obytná budova, jedna ze tří v této lokalitě. ■

Literatura:
web1:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Železniční_trať_Protivec–Bochov

Osada Zlatý Kopec s budovou bývalé cáchovny, nyní rekreačním domem, u Hrazeného potoka.

Zajímavá místa Karlovarského kraje – přírodní park Zlatý Kopec

Stanislav Wieser, Karlovy Vary

Až do 60. let minulého století stál nad údolím Zlatého potoka v průseku lesa hraniční zátaras. Když byl plot odklizen v důsledku vybudování pevné zdi kolem Západního Berlína, vypravil jsem se na lyžích tímto průsekem za poznáním odlehlého koutu severozápadně od Božího Daru. V příkrém sjezdu k Českému Mlýnu jsem zlámal běžky a potom jsem se bořil ve vlastní stopě zpět až do setmění. Pohodlnější poznávání lesnatého hřbetu na opačné levobřežní straně Zlatého potoka nabídla Mílovská silnice. Po jejím vyústění na pláň zaniklého Mílova, kde stála tenkrát jen opuštěná hlídková věž pohraniční stráže, otevřel se pohled na stále ještě nepřístupnou saskou část hor.

Stav krajiny nynějšího přírodního parku Zlatý kopec je historicky spjat s hornickým osídlením a s jeho vzestupy a pády až ke stavu hledání podstaty krušnohorské krajiny pro péči o kulturní a přírodní dědictví. Původní osídlení saskými horníky se šířilo od Božího Daru již v 16. století do horní partie údolí Zlatého potoka. Osada měla název Kaff, na kteréžto jméno dosud odkazuje Kaffenbergská cesta vedená od Božího Daru kolem štol Johannes a Kohlreuter (web 1). Z poválečného vysídlení přes neúspěšné dosídlení zapadl tento kout hor téměř do zapomnění. Odlehlost údolní osady Zlatého Kopce zlákala jen pár chalupářů a nebyla naštěstí dost lákavá pro rozvíjející se chataření v šedesátých letech. Přesto i zde se později projevila touha po rekreačním objektu obydlením zvonice, která byla ve vsi vysvěcena roku 1905 a nyní je přestavěna k nepoznání. Nověji přibyly i jiné, pro tradici místa nepatřičné, objekty. Počet stálých obyvatel v poválečných letech dosáhl nejvíce 10 a do současnosti klesl na 1. Zato počet zdejších rekreantů, pěších turistů, cyklistů a lyžařů stoupá. Zákaz vjezdu po silnici do Zlatého Kopce byl tímto tlakem rekreantů zrušen. Ani zájemci o prohlídkovou štolou Johannes (web 2) by se nedostali na parkoviště pod ní.

Nově vystavěná kaple svatého Jana Nepomuckého v bývalém Mílově.

Z hlediska zájmu ochrany krajinného rázu byl park vyhlášen ještě včas, tedy v roce 1995. Celý leží ve správním území města Božího Daru a má rozlohu 1700 ha. Hranici na východní straně tvoří říčka Černá, za kterou je německé chráněné území přírody Fichtelgebirge. Od turistického rozcestí Pod Špičákem je vedena hranice parku po silnici na Myslivny a po odbočce na Zlatý Kopec je převedena na Mílovskou silnici a po ní až do cípu hranice u Halbemeile. Po státní hranici obepíná území parku ze západní a severovýchodní strany zpět do údolí Černé. Na Hraničním vrchu (936 m) se zachoval mezník číslo 8 z roku 1729, z doby vlády saského krále Augusta II. Silného. Mezi novodobými mezníky s čísly 8/3 a 8/4 u pěšiny, která je hlouběji na saské straně, leží odlomený menší historický hraničník s číslem 311 a písmeny AR, což je monogram Augustus Rex (Linhart 2021). Tyto hraniční mezníky, případně další dosud nenalezené, nejsou vyznačeny v mapách.

V Arnikách z předchozích dvou let byla přitažlivost zajímavých míst Karlovarského kraje spojena s pověstmi zejména o skalách. Pro krajinu kolem Tetřeví hory a Kaffenbergu, kde lesy skrývají dost skal, jsem žádnou pověst nenašel. Ale ti, kteří už zde nejsou, kteří tady hledali zlato a nacházeli pro sebe cenné kovy, určitě pověsti v souvislosti se svým činěním spřádali. Po hornících zůstaly obdivuhodné stopy v podzemí, ve štolách a dómech těžebních komor. Od roku 2013 otevřený prohlídkový důl Johannes je úžasným svědkem zdejší historie. Na povrchu je patrný vstupním zařízením pro návštěvníky, zatímco množství dalších vstupů do jeho štol a šachet skrývá les, suť a zabezpečovací mříže. Po Kaffenbergské cestě se do toho revíru vstupovalo symbolicky nazvanou Zlatokopeckou bránou mezi nepříliš nápadnými skalisky.

Také na protější straně údolí u Hrazeného potoka byly raženy štoly. Jejich tajemná vyústění ovšem nejsou pozvánkou k prolézání do nich. Zato v údolí Komářího potoka Holubí skály (web 3) lákají romantiky a horolezce. Když se jim říkávalo „skalky“, byl jsem účasten nadšení z nich při výcviku kamarádů z Horské služby. Už je tomu víc než půl století, co ani mé nadšení z nich neopadá. Ve zdejší fylitové hornině skály vytvarovala čtvrtohorní eroze. Dnes pozorujeme jen proměny lesa kolem nich, padl a zase roste dál. Pro horolezce jsou popsány v jejich průvodci (web 4). Popisuje 6 skal se 47 cestami. Romantiky přilákají jen tehdy, uslyší-li zde zvučící „ticho“ lesa.

Přírodním parkem Zlatý kopec není vedena žádná turisticky značená cesta, ale protínají jej

dvě cyklotrasy. Při pohledu na vrstevnicovou mapu je volba trasy na kole zřejmá podle jejího sklonu.

První trasa po silnici od Mysliven po krátkém stoupání přechází do dlouhého sjezdu přes Zlatý Kopec až ke státní hranici v Českém Mlýnu. Zdejší mlýn byl podobný tomu existujícímu na saské straně, ale byl zbourán po zřízení hraničního pásma. V místě, kde stávala restaurace, byla později budova pohraniční stráže, na níž je dosud zachována věžička pro strážce. Po zrušení ostrahy hranice koncem 60. let minulého století sloužila budova dětskému táboru „Hraničář“. Z té doby se zachovalo na okraji mýtiny za budovou 5 ubytovacích chat (tím doplňuji údaje na webu 5). Areál se skrývá do vegetace a ztrácí se i stopa po vlastníkovi či zdejším hospodáři. Nepodařilo se mi zjistit ani původ pomníku vlevo od budovy tábora – určitě jej nepostavila rodina Hažmuchů, jejíž jméno je bílou barvou vepsáno do niky stély. Po dlouhém sjezdu do Českého Mlýna zákonitě následuje stoupání. O co kratší je oproti sjezdu, tím strmější je údolím Komářího potoka. Z cesty lze zahlédnout v korytě potoka hraniční mezník vyrytý a bíle natřený na břehovém balvanu. Výše vlevo od cesty je svah s Holubími skálami. Při pěším výstupu na skalní hradbu lze nalézt místa s rozhledem, většinou značně omezeným lesem. Na rozcestí s Mílovskou silnicí naproti turistickému přístřešku stojí jedna z mála zdejších zachovalých historických památek. Pomníček Antonu Grégrovi, vojákovi padlému počátkem první světové války. Na informační tabuli u přístřešku je dávná podoba pomníčku a zmizelých chalup Mílova, přejmenovaného v poválečné době na Rozhraní.

Kdo se naopak rozhodne nad Myslivnami pro pohodlnou jízdu okrajem parku, zvolí trasu po Mílovské silnici bez provozu motorových vozidel. Většina cyklistů šlape pro dosažení vytyčeného počtu ujetých kilometrů, nebo se dokonce žene pomocí elektromotoru a nemá čas rozhlížet se kolem cesty. Tak si sotva všimne koncem léta rozkvétajících trsů modrých zvonků hořce tolitovitého, původem známého především z Krkonoš. Jeden ze vzpomínaných mých kamarádů z Božího Daru mi v roce 1970 ukazoval jediný trs toho

▲ Skalní útvary nad údolím Komářího potoka se jmenují Holubí skály, ale je užíván i název Holubí skalky.

▲ Historický mezník na hranici Saska a Čech, postavený za saského krále Augusta Silného roku 1729. Písmena AR znamenají Augustus Rex.

hořce na okraji louky blízko bývalé hájovny, jíž připomíná křížek u Ježíškovy cesty severně od rozcestí Pod Špičákem. Může to potvrzovat rozšíření této květiny z míst vysazení. Další místo nepůvodního výskytu hořců tolitovitých v Krušných horách bývalo tehdy uvedeno nad Suchou u Jáchymova. Kdo se nyní vydá

▲ Hraničník na kameni Komářího potoka (Mückenbach) mezi Českem a Saskem.
▲ Pomníček Antona Gregra, lesníka z Mílova, který padl v 1. světové válce. Všechny fotografie Stanislav Wieser.

po lesních cestách odbočujících z Mílovské silnice, nejspíš nějaký ten hořec najde.

Na Tetřeví hoře (1005 m) a celém jejím hřbetu přes Komáří vrch až k Holubím skalám je spleť lesních cest. V typickém loveckém revíru ovšem není snadné spatřit na cestách jelení zvěř a dávno již se tady neobjevil žádný tetřev. Tetřívci ubývají i na pláních západně od Božího Daru, kde je okrajové a zároveň nejfrekventovanější území přírodního parku. Tam u Tokaniště, na státní hranici, je nejvyšší bod parku v místě zvaném Hubertky – 1031 m n. m. Není odtud žádný rozhled po okolí, ostatně i jiné vrcholy v rozlehlých smrčinách parku umožňují výhled jen z přechodně odlesněných ploch. Výhled je až od Mílova. Na saské straně hor, odtud v severovýchodním směru k Markersbachu, je na obzoru hora vypadající jako stolová, vyčnívá na ní věž horní nádrže přečerpávací vodní elektrárny. Zaniklý Mílov není na území parku, ale stal se cílem výletů jak od Božího Daru, tak od saského Breitenbrunnu. Ve zdejší samotě byla v roce 2014 postavena replika kaple sv. Jana Nepomuckého, světce společného pro oba národy, jež se tu potkávají. Na informační tabuli je širší popis místa s fotografií původní kapličky, na které nebyla věžička se zvonem, takže nejde doslova o kopii původní stavby. Na tabuli uvedený místní název Rozhraní je naopak zastaralý oproti Mílovu užívanému na současných mapách.

V souvislosti s volně přístupnou státní hranicí, která vymezuje delší část hranice přírodního parku Zlatý kopec, ještě stojí za zmínku, že nejbohatší spektrum rostlinstva zdejšího bioregionu lze najít na vlhkých loukách chráněného území přírody Halbemeiler Wiesen, tedy za státní hranicí na německé straně. Sousedící přírodní park je vegetačně výrazně odlišný na většině svého území. Jen v údolí Černé jsou i u nás botanicky zajímavé louky zahrnuté do území přírodního parku. V nich se terén vlní nápadnými sejpy z období rýžování cínových rud a jimi i zde se připomíná nově vyhlášená a objevovaná historická kulturní krajina Hornického regionu Erzgebirge/Krušnohoří, památky světového dědictví UNESCO (web 6). ■

Literatura:
web 1: http://zanikleobce.cz/index.php?detail=1439311
web 2: https://stolajohannes.cz
web 3: http://lokality.geology.cz/4095
web 4: http://www.horolezeckepruvodce.cz/databaze-skal/sektor-170-holubi-skaly.htm
web 5: http://zanikleobce.cz/index.php?obec=13463
web 6: http://montanregion.cz/cs/montanregion.html
Linhart J. (2021): „Augustův“ hraniční kámen nad Českým mlýnem. – Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů 2021: 9–11.

▲ Arnika horská na zarůstajících rýžovnických odvalech (sejpech) v údolí Černé pod Božím Darem.

▼ Zajímavá místa Karlovarského kraje – přírodní park Zlatý Kopec (str. 61). Trsy hořců tolitovitých se rozrůstají pod krajnicí Milovské silnice. Obě fotografie Stanislav Wieser.

Meandry Kosího potoka nad Michalovými Horami. Foto Miroslav Trégler.